

הגות אסלאמית מודרנית בישראל

עדכן הערבים בישראל | עורך: אריק רודניצקי | 04.07.2013

תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי | مشروع كونرد ادناوار للتعاون اليهودي – العربي

תוכן העניינים

א.דבר העורך	2
ב.תקצירים	4
שגיא פולקה / עקרונות ה"וסטיה" על פי משנתו של שיח' יוסף אל-קרצ'אוי	4
מבוא: הגדרת הוסטיה	4
סימני ההיכר של זרם הוסטיה הנוגעים לתחום המשפט (אל-פקה)	4
הסיאסה השרעית ואשיותיה על פי הוסטיה	10
מוהנד מוסטפא / על המגבלות של החלת דוקטרינת הלכות המיעוטים על המוסלמים בישראל	12
פקה אל-אקליאת והמוסלמים בישראל	13
איאד זחאלקה / השריעה בעידן המודרני: ההלכה למיעוטים	15
פקה אל-אקליאת אל-מסלמה: הלכה חדשנית, מקיפה ושיטתית	17
ישימות פקה אל-אקליאת בחייהם של מיעוטים מוסלמים שונים	18
ההלכה המוסלמית בישראל	20
השוואה בין ההלכה במקרה הישראלי לבין פקה אל-אקליאת	22

Konrad
Adenauer
Stiftung

50 YEARS OF WORLDWIDE COOPERATION

אוניברסיטת תל-אביב

מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה

א. דבר העורך

אנו שמחים לפרסם גיליון נוסף בסדרת "עדכן הערבים בישראל" המוקדש לנושא **הגות אסלאמית מודרנית בישראל**.

דוקטרינת "הלכות המיעוטים" (פקה אל-אקליאת) פותחה לפני שני עשורים כדי לסייע לקהילות מיעוט מוסלמיות החיות במדינות המערב למצוא את שביל הזהב בין שמירה על מצוות הדת וניהול אורח חיים דתי על-פי הלכות האסלאם לבין השתלבות מיטבית במדינות אלה, אשר אורח החיים בהן מודרני ומערבי והשלטון מבוסס על מערכת חוקים חילונית. דוקטרינה זו נגזרה מתפיסת ה"וסטיה" באסלאם, גישה הדוגלת בפשרות ובהתאמת הנוהג הדתי לאילוצי המציאות שבה חיים המוסלמים. מבחינה זו היא נבדלת במידה רבה מגישת ה"סלפיה", גישה שמרנית יותר המבקשת להקפיד על מצוות הדת ברוח האסלאם הקדום והטהור של ראשוני המאמינים.

במבט ראשון נראה כי הדילמות בחייהם של מוסלמים כקהילת מיעוט במדינות שבהן הרוב אינו מוסלמי אופייניות גם לקהילה המוסלמית בישראל, שהיא חלקו העיקרי (84%) של המיעוט הערבי במדינה. בסוף שנת 2011 היה מניינם של המוסלמים בישראל 1.354 מיליון נפש ושיעורם בכלל אוכלוסיית המדינה היה כ-17%. סקרי דעת קהל שנערכו בשנים האחרונות בקרב אזרחים מוסלמים בישראל מצביעים על התחזקות הזהות הדתית בתודעתם ועל התגברות הנטייה לשמור על אורח חיים דתי ברוח מצוות האסלאם. התחזקות מרכיב הזהות הדתי נזקפת לזכות התנועה האסלאמית, אשר העמיקה את פעילותה בחברה הערבית בישראל בשלושת העשורים האחרונים.

עם זאת, המקרה של הקהילה המוסלמית בישראל נבדל במידה ניכרת מן המקרה של מיעוטים מוסלמיים במדינות המערב: המוסלמים בישראל לא התהוו כמיעוט בארצם בעקבות תהליכי הגירה לארץ נכר, בדומה לקהילות מיעוט מוסלמיות במדינות המערב, אלא הם חלק ממיעוט מולדת ערבי, שהפך לכזה בעקבות אירועי השנים 1947-1949. יתרה מכך, המוסלמים בישראל חיים בסביבתם הטבעית, באזור שבו השפעתו של הזרם הסלפי באסלאם ניכרת במלוא עוצמתה.

מן האמור לעיל עולות כמה שאלות הנוגעות למהותה של ההגות האסלאמית בישראל: האם היא מושפעת מן הזרם הסלפי באסלאם שבמדינות ערב השכנות או שמא היא התפתחה בכיוון חדש מכוח הנסיבות ההיסטוריות והפוליטיות? האם כוחה של דוקטרינת "הלכות המיעוטים", שפותחה מלכתחילה עבור קהילות של **מהגרים** מוסלמים, תקף גם במקרה של מיעוט מוסלמי **יליד**? אילו השפעות על ההגות האסלאמית בישראל נודעו לעלייתן של תנועות אסלאמיסטיות לשלטון בכמה מדינות ערביות באזור (בעיקר במצרים) בעקבות אירועי "האביב הערבי"? אילו גופים תורמים כיום לגיבוש ההגות האסלאמית בישראל: אנשי התנועה האסלאמית (על שני פלגיה), אמאמים במסגדים או שופטים (קאדים) בבתי הדין השרעיים? האם נכון לומר כי ייתכן "אסלאם ליברלי" ב"מדינה יהודית"?

שאלות אלה עלו לדיון במהלך סדנת מחקר, שכותרתה: "הגות אסלאמית מודרנית בישראל", ונערכה באוניברסיטת תל אביב ב-4 ביולי 2013 מטעם תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי. העדכן שלפנינו כולל את תקצירי ההרצאות שנישאו בסדנה.

אנו מזמינים את ציבור קוראינו הרחב לפנות אלינו בדרכים אלה :

- תכנית אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי :
אריק רודניצקי (מנהל פרויקטים)

טלפון 03-6409991

פקס 03-6406046

דוא"ל arabpol@post.tau.ac.il

- פרופ' עוזי רבי (מנהל התכנית)

© כל הזכויות על פרסום העדכן שמורות לתכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, אוניברסיטת תל-אביב, 2013. ניתן לצלם, להעתיק ולצטט מפרסום זה תוך ציון מפורט של שם המקור, של עורכיו ושל מקום ההוצאה לאור. אין לשכפל את הפרסום ללא רשות בכתב מהעורכים. מאמרי העמדה משקפים את דעת כותביהם בלבד.

תודה לנחמה ברוך שערכה והתקינה את המאמרים בעברית.

העורך

ב. תקצירים

שגיא פולקה*

עקרונות ה"וסטיה" על פי משנתו של שיח' יוסף אל-קרצ'אוי

מבוא: הגדרת הוסטיה

הוסטיה היא אחת התכונות הייחודיות של האסלאם והאומה המוסלמית היא אומת וסט על פי הנאמר בסורת אל-בקרה (2), 143: "כך עשינו אתכם אומה מן המיטב, למען תעידו על מעשי האנשים ולמען יעיד השליח על מעשיכם..."¹. להשקפתו של אל-קרצ'אוי, האסלאם במהותו הוא וסטי ומהות זו באה לידי ביטוי באמונה, בפולחן ובטקסים, במוסר המוסלמי ובחקיקה. למשל, אל-קרצ'אוי מדגיש כי בתחום החקיקה נקט האסלאם את דרך האמצע בסוגיות של איסור והיתר, דרך הניצבת באמצע בין היהדות שהפריזה באיסורים ובין הנצרות שהרבתה בהיתרים עד כי התירה דברים שאסרה התורה. אל-קרצ'אוי מגדיר וסטיה כ"איוון" בין שני קצוות מקבילים זה לזה או מנוגדים זה לזה. לפיכך הוסטיה משמעה דרך שבה לא קוטב אחד בלבד משפיע והקוטב האחר המקביל לו נדחק הצדה. האסלאם, הוסטי במהותו, מאזן בין רוחניות וחומרנות, בין אינדיווידואליזם וקיבוציות, בין ראליזם ואידאל ובין קביעות ושינוי.²

אל-קרצ'אוי חנך תחום חדש בהלכה המוסלמית (פקה) שנועד לתת מענה על סוגיות הלכתיות המעסיקות מוסלמים החיים מחוץ למדינות האסלאם. סוג זה של הלכה נקרא "הלכת המיעוטים" (פקה אל-אקליאת). שותף לאל-קרצ'אוי בתחום זה הוא השיח' טה ג'אבר אל-עלואני (יליד 1935), החי בארצות-הברית ומכהן כנשיא המכללה הגבוהה ללימודים אסלאמיים ולמדעי החברה.³ כדי לתת מענה על שאלותיהם ההלכתיות של המוסלמים באירופה חנך אל-קרצ'אוי בשנת 1997 את "המועצה האירופית לפסיקת הלכות ולמחקרים" (אל-מג'לס אל-אורובי ללאפתאא ואל-בחוח'ת). אחת ממטרותיו הרשמיות של גוף זה היא לפרסם פסקי הלכה (פתאוא), אשר יספקו למוסלמים באירופה פתרונות לבעיות הנובעות מחייהם במדינות שמחוץ לארצות האסלאם ויעגנו את קשרי הגומלין שלהם עם החברות האירופיות על פי דיני השריעה וכוונותיה (מקאצד א-שריעה).⁴ המועצה אימצה את עקרונות הוסטיה במושב השנים-עשר שנערך בדצמבר 2003.

סימני ההיכר של זרם הוסטיה הנוגעים לתחום המשפט (אל-פקה)

1. סימנים המעידים על חידוש המשפט (תג'יד אל-פקה)

אל-קרצ'אוי גיבש שלושים סימני היכר לזרם הוסטי שעיקרו מיזוג בין הסלפיה לבין חידוש (תג'יד), ומסימנים אלה ניכר כי הזרם שם לו למטרה לחדש את המשפט. להלן אחדים מן הסימנים הללו:

* ד"ר שגיא פולקה הוא מרצה באוניברסיטת בן גוריון בנגב.

¹ הנוסח העברי: בתרגום אורי רובין, ההוצאה לאור של אוניברסיטת תל-אביב, 2005.

² יוסף אל-קרצ'אוי, אל-ח'צאא'ץ אל-עאמה ללאסלאם (קהיר: מכתבת והבה, 2003), עמ' 115.

³ פרטים ביוגרפיים על טה ג'אבר אל-עלואני ראו: שמאי פישמן, דוקטרינת "פקה אל-אקליאת" לפי כתבי טאהא ג'אבר אל-עלואני ויוסף אל-קרצ'אוי, עבודת גמר, האוניברסיטה העברית בירושלים, 2006, עמ' 21–22.

⁴ כמו כן ראו אתר האינטרנט של אל-עלואני: www.alwani.net.

על מטרות "המועצה האירופית לפסיקת הלכות ולמחקרים" ראו: www.e-cfr.org.

א. עקרון "שמואל אל-אסלאם", הבנה כוללת ומאוזנת של האסלאם כאמונה (עקידה) וחוק (שריעה), ידע ומעש, עבודת האל (עבאדה) ויחסים בין אדם לחברו (מעאמלה), תרבות ומוסר, אמת (חק) וכוח, הטפה (דעוה) ומדינה, דת והעולם הזה, תרבות ואומה. עיקרון זה נקבע על ידי חסן אל-בנא (1949) בעשרים השורשים המוזכרים במסגרת "איגרת ההוראות" (רסאלת אל-תעאליס).

ב. אמונה במקור הסמכות של הקוראן והסונה לצורך חקיקה ולצורך הכוונת החיים המוסלמיים של הפרט, של המשפחה ושל האומה. לפי תפיסת הוסטיה, יש להבין את הטקסטים החלקיים (אל-נצוץ אל-ג'זאיה) על פי הכוונות הכלליות (אל-מקאצד) של האסלאם ושל השריעה. מצד אחד יש להימנע מן הגישה המילולית (חרפיה) בבואנו להבין את הטקסטים, ומצד שני יש להימנע מלפרשם בדרך לא נכונה (סוא' אל-תאויל). כמו כן יש להימנע מלאמץ טקסטים הנתונים לפירושים שונים ואינם חד-משמעיים (מתשאבהאת), ובה בעת לזנוח את הטקסטים החד-משמעיים (מחפמאת).⁵

ג. החידוש והאג'יתהאד: חידוש הדת מתוכה והחייאת עקרון האג'יתהאד על שני סוגיו, לפי אל-קרצ'אוי: (1) "אג'יתהאד של יצירה" (אנשאאי), הפקת דין שלא קבע אותו אחד מן הפוסקים הקודמים, בין שמדובר בסוגיה חדשה ובין שמדובר בסוגיה ישנה; (2) "אג'יתהאד של בחירה" (אנתקאאי), בחירה באחת הדעות מן המורשת ההלכתית המוסלמית העשירה תוך העדפתה על פני הדעות האחרות.⁶ האג'יתהאד צריך להתבצע רק בסוגיות שאינן נכללות במסגרת הדברים הנחרצים בדת (אל-קטע'את), שכן הם בלתי משתנים (ת'ואבת).⁷ לדברי אל-קרצ'אוי, הדברים הבלתי משתנים הם מעטים אך יש לשמור עליהם. גם בסוגיה זו מציבה הוסטיה את עצמה באמצע, בין הדוגלים בנעילת שערי האג'יתהאד ומחייבים את אנשי הדת לחיקוי (תקליד), ובין הדוגלים בפתיחת שערי האג'יתהאד לרווחה בפני כל אחד.

אל-קרצ'אוי דוגל בגישתו של מחמד רשיד רצ'א (1935) ביחס לאג'יתהאד. רצ'א תבע להתיר אג'יתהאד בדינים העוסקים ביחסים שבין אדם לחברו (מעאמלאת) בלבד, שלא כמצוות שבין אדם למקום (אל-עבאדאת), שהן המהות שאינה ניתנת לשינוי בהיותה מבוססת על הקוראן ועל הסונה. לעומת זאת, את דיני העולם הזה אפשר לשנות וזאת על פי עקרון "טובת הכלל" (אל-מצלחה). המסר העיקרי במשנתם של רשיד רצ'א ושל הסלפיה אומר כי יש לנקוט שיקול דעת הגיוני בהתאמת השריעה לצרכים החדשים, תוך הסתמכות ישירה על הקוראן ועל הסונה כאמצעי להגנה על האסלאם מפני חדירת המערב אל דת האסלאם.⁸

התג'יד של הדת נעשה מתוך הדת, והכוונה לחידוש הבנתה, לאמונה בה, לפעולה לפיה ולדעוה אליה. בחדית' המפורסם שלו הבהיר הנביא מחמד כי השריעה נותנת לגיטימציה לתג'יד של הדת: "אללה שולח לאומה זו בראש כל מאה שנה מי שמחדש לה את דתה". התג'יד האמיתי כולל הן את הידע והמחשבה והן את המעשה וההתנהגות. סימן ההיכר הרעיוני הבולט ביותר של התג'יד הוא החייאת עקרון

⁵ ספרו של אל-קרצ'אוי, אל-מרג'עיה אל-עליא פי אל-אסלאם ללקראא'ן ואל-סנה – צ'ואבט ומחאד'יר פי אל-פהם ואלתפסיר (קהיר: מכתבת והבה, 1992), מוקדש למקור הסמכות של הקוראן ושל הסונה.

⁶ יוסף אל-קרצ'אוי, אל-אג'יתהאד פי אל-שריעה אל-אסלאמיה מע נט'ראת תחליליה פי אל-אג'יתהאד אל-מעאצ'ר (כווית: דאר אל-קלם; מהד' 3, 1999), עמ' 144–166; יוסף אל-קרצ'אוי, אל-אג'יתהאד אל-מעאצ'ר בין אל-אנצ'באט ואל-אנפראט (קהיר: דאר אל-תוזיע ואל-נשר אל-אסלאמיה, 1994), עמ' 19–45.

⁷ על הדברים הבלתי-משתנים (אל-ת'ואבת) ראו: יוסף אל-קרצ'אוי, אל-סיאסה אל-שרעיה פי צ'וא נצוץ אל-שריעה ומקאצדהא (בירות: מאססת אל-רסאלה, 2001), עמ' 209–211.

⁸ דפנה אפרת, עטאללה קופטי ומאיר חטינה, האסלאם – מבוא להיסטוריה של הדת (רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, 2008), כרך ד', עמ' 118–120.

האג'תהאד. סיסמת הוסטיה, כותב אל-קרצ'אוי, היא תג'דיד המוגבל בכללים (מנצ'בט) ואג'תהאד מודרני ישר והגון בעל מטרות ברורות ודרכים בהירות.⁹

ד. הוסטיה דוגלת בכיבוד השכל והמחשבה, קוראת לעיון ומתנגדת לקיפאון ולחיקוי האבות מתוך עיוורון. השכל הוא בסיס המסורת; דיני השריעה פונים אליו והוא האמצעי להבנת הדת. אין סתירה בין השכל למסורת, והם בבחינת "אור על גבי אור" (ביטוי המופיע בסורת אל-נור [24], 35).¹⁰

ה. אל-קרצ'אוי מדגיש סוגים אחדים של ידיעה שעל אנשי הדת בני-זמננו להיות בקיאים בהם ולהשתמש בהם בכל התחומים – בדעוה, בפסיקת הלכה (אפתאא'), בלימוד ובמשפט: ידיעת (פקה) דרכי אללה ביקום, כוונות השריעה, האיזונים (פקה אל-מואזנאת), סדר העדיפויות (פקה אל-אולויאת), המחלוקת או ההסכמה (פקה אל-אח'תלאף), השינוי (אל-תעייר) והמציאות (פקה אל-ואקע).¹¹

אחת מדרכי אללה ביקום שהוסטיה מטיפה לאמצה היא ההדרגתיות: אין להחיש עשיית דבר ולעשותו טרם זמנו ואין לקטוף את הפרי לפני שהבשיל. ההדרגתיות היא גם נוהג בשריעה, שכן אללה הוריד את הקוראן בהדרגה במהלך עשרים ושלוש שנים.

משמעה של הבנת סדר העדיפויות (פקה אל-אולויאת)¹² הוא, שיש להעניק לכל חובה דתית את המשקל הראוי לה בשריעה. למשל, יש להקדים את האמונה (עקידה) למעשה, את השורשים (אצול) לענפים ואת מצוות החובה (פראא'י) למצוות הרשות (נואפל). מצוות שהן מצוות יסוד (ארכאן) קודמות לאחרות, מצוות אישיות (פראא'י עין) קודמות למצוות קולקטיביות (כפאיה), מעשי הלבבות קודמים למעשי האיברים, הנחרץ (קטעי) קודם למשוער (טיני), ומה שנקבע בטקסט קודם קודם למה שנקבע באג'תהאד.

ו. המוסלמים החיים כמיעוטים במדינות שהרוב בהן אינו מוסלמי הם חלק מהאומה המוסלמית ונגזר עליהם לחיות בקרב חברות שדתן איננה דת האסלאם. על האומה המוסלמית לעזור למיעוטים אלה לחיות על פי האסלאם ולהיות פעילים באותן חברות. הם זקוקים להלכה אשר תתחשב בנסיבותיהם לאור השריעה, כלומר ל"הלכת המיעוטים" (פקה אל-אקליאת). עיקרה של הלכה זו גורס כי על המיעוטים המוסלמים

⁹ על התג'דיד ראו: יוסף אל-קרצ'אוי, פקה אל-וסטיה אל-אסלאמיה ואל-תג'דיד – מעאלם ומנאראת (קהיר: דאר אל-שרוק, 2010), עמ' 184–206; יוסף אל-קרצ'אוי, מן אג'ל צחוח ראשדה – תג'דיד אל-דין ותנהא' באלדניא (קהיר: דאר אל-שרוק, 2005; מהד' שנייה), עמ' 11–56; יוסף אל-קרצ'אוי, תג'דיד אל-דין אללד'י ננשדה (קהיר: מכתבת והבה, 2011). על חדתי התג'דיד ומשמעו ראו: יוסף אל-קרצ'אוי, פקה אל-וסטיה אל-אסלאמיה ואל-תג'דיד: מעאלם ומנאראת (קהיר: דאר אל-שרוק, 2010), עמ' 188–197; יוסף אל-קרצ'אוי, מן אג'ל צחוח ראשדה: תג'דיד אל-דין ותנהא' באלדניא (קהיר: דאר אל-שרוק; מהד' 2, 2005), עמ' 11–38.

¹⁰ על מקומו של השכל בתפיסת האסלאם ראו: יוסף אל-קרצ'אוי, אל-מרג'עיה אל-עליא פי אל-אסלאם ללקראא'ן ואל-סנה: צ'ואבט ומחאד'יר פי אל-פהם ואל-תפסיר (קהיר: מכתבת והבה, 1992), עמ' 340–342. על גישת הוסטיה, שעיקרה "איזון" (מואזנה) בין השכל למסורת, ראו: יוסף אל-קרצ'אוי, מוקף אל-אסלאם מן אל-עקל ואל-עלם (קהיר: וזארת אל-אוקאף – אל-מג'לס אל-אעלא ללשאון אל-אסלאמיה, 2013), עמ' 161–240.

¹¹ על סוגי הידיעה (פקה) האלה אצל אל-קרצ'אוי ראו: יוסף אל-קרצ'אוי, אל-סיאסה אל-שרעיה פי צ'וא נצוץ אל-שריעה ומקאצדהא (בירות: מאססת אל-רסאלה, 2001), עמ' 265–307. על "הבנת המחלוקת" (פקה אל-אח'תלאף) ראו: יוסף אל-קרצ'אוי, כיף נתעאמל מע אל-תראת' ואל-תמד'הב ואל-אח'תלאף (קהיר: מכתבת והבה, 2001), מעמוד 140.

¹² יוסף אל-קרצ'אוי, פי פקה אל-אולויאת – דראסה ג'דידה פי צ'וא' אל-קראא'ן ואל-סנה (בירות: מאססת אל-רסאלה, 1999).

לדבוק בדרך הישר של הדת בלא להסתגר (אנע'לאק) בתוך עצמם ולהשתלב בחברה בלא להיטמע בתוכה.¹³

ז. אימוץ דרך ההקלה (תיסיר) בפתוא, הבשורה וגרימת השמחה בדעוה: ההקלה (אל-תיסיר) מתחייבת על פי הנזכר בקוראן. למשל, פסוק 185 בסורת אל-בקה (2) מחייב את המוסלמים לצום ברמציאן אך מקל עליהם כאשר הם חולים או שוהים בנסיעה, שכן (לשון הפסוק) "...אללה חפץ להקל עליכם ואינו חפץ להקשות עליכם...". ההקלה בהלכה מבוססת גם על החדית': "נשלחתם להקל ולא נשלחתם להחמיר". שיטת ההקלה מתבטאת בצמצום החיוב והאיסור, במתן היתרים (רח'ץ) בייחוד כשיש צורך (חאג'יה) או הכרח (צ'רורה) ובפסיקה על פי כללים הלכתיים, ששניים מהם הם: "הכרח מתיר איסור" (אל-צ'רוראת תביח אל-מחט'וראת) ו"הצורך הוא במעמד של הכרח" (אל-חאג'יה תנזל מנזלת אל-צ'רורה).¹⁴ ההקלה מתבטאת גם בהרחבת מקורות החקיקה באותן סוגיות שבקוראן ובסונה אין טקסט מפורש בעניין, דוגמת קבלת אסתצלאח ואסתחסאן, שמירת הנוהג (ערף) ואימוץ עקרון "סד אל-ד'ריעה" (מניעת [חסימת] העילה), כלומר מניעת נזק אם הוא מביא לידי שחיתות (פסאד).¹⁵

הוסטיה סבורה שאם אין מנוס מהחמרה, ההחמרה תחול על השורשים (אל-אצול) ולא על הענפים (אל-פרוע). ההקלה נחוצה במיוחד בתקופתנו, שבה גברו ענייני החומר על ענייני הרוח, החיים הסתבכו, רבו המכשולים לעשיית טוב וגברו הפיתויים לעשיית רע. ההקלה הנחוצה אין משמעה שיש להצדיק את המציאות הקיימת, לחקות את המערב או לרצות את השליטים באמצעות עיוות הטקסטים כך שיתירו את האסור מבחינת השריעה ויתפסו את מקומם של הדינים. גישה זו פסולה בדיוק כשם שפסולה גישתם של מי שמקשים את אשר הקל אללה.

ח. יצירת איזון בין הדברים הקבועים בשריעה (ת'ואבת אל-שרע) ובין הדברים המשתנים עם הזמן: אל-קרצ'אוי קובע כי השינויים שחלו בזמן, במקום, במצב ובנוהג גורמים להשתנותם של הפתוא, של סגנון הדעוה ושל ההוראה. הוא מאמץ את העיקרון שקבע אבן-קים אל-ג'וזה (1350), ולפיו הפתוא משתנה על פי השתנות הזמן, המקום, המצב, הכוונות והמנהגים.¹⁶

2. התחשבות ב"כוונות (מקאצד) השריעה"

כאמור, זרם הוסטיה מייחס חשיבות רבה לעיצוב פקה חדש ובמסגרתו הוא מדגיש את חשיבות כוונות השריעה (מקאצד אל-שריעה) בגיבוש אורח החשיבה של הפקיה (פוסק הלכה) הרוצה לצלול למעמקי השריעה ולהגיע להפקת דינים. פקיה כזה, מציין אל-קרצ'אוי, אינו יכול להסתפק בפשט של הטקסטים החלקיים (ט'ואהר אל-נצוץ אל-ג'זאיה).

אל-קרצ'אוי קובע כי המונח 'מקאצד' מציין את המטרות שהטקסטים (נצוץ) – הן הטקסטים של ציווי, הן של איסור והן של היתר – רוצים להשיג ושהדינים החלקיים (אל-אחכאם אל-ג'זאיה) רוצים לממש בחיי המאמינים. ניתן לכנות את המקאצד גם "חפס"

¹³ הספר שהקדיש אל-קרצ'אוי ל"פקה אלאקליאת": יוסף אל-קרצ'אוי, **פי פקה אל-אקליאת אל-מסלמה: חיאית אל-מסלמין וסט אל-מג'תמעאת אל-אח'רא** (קהיר: דאר אל-שרוק, 2001).

¹⁴ על כללים אלה ראו: עבד אל-עזיז מחמד עזאם, **אל-קואעד אל-פקהיה** (קהיר: דאר אל-חדית', 2005), עמ' 123–125, 164–171; השיח' אחמד בן השיח' מחמד אל-זרקא, **שרח אל-קואעד אל-פקהיה** (דמשק: דאר אל-קלם; מהד' 6, 2001), עמ' 185, 209–212.

¹⁵ והבה אל-זחילי, **אצול אל-פקה אל-אסלאמי** (דמשק: דאר אל-פכר; מהד' 17, 2009), עמ' 173–211.

¹⁶ אבן קים אל-ג'וזה, **אעלאם אל-מוקעין ען רב אל-עאלמין** (אל-מנצורה: מכתבת אל-אימאן, 1999), כרך 3, עמ' 5–3.

(טעמים). נקודת המוצא של אל-קרצ'אוי היא, כי הכוונה התמידית של השריעה היא להביא תועלות (מצאלח) ולמנוע נזקים (דרא אל-מפאסד).

עיקרי תפיסת הוסטיה לגבי כוונות השריעה:

א. הוסטיה מדגישה את חשיבותה של הבנת הטקסט על פי סיבותיו ונסיבותיו, כלומר יש לקרוא את הטקסט הן בקוראן והן בסונה על פי הנסיבות שבהן נכתב. למשל, לפי אחת המסורות אסור לאישה לנסוע אלא רק עם גבר האסור עליה לנישואין (דיו מחרם). אל-קרצ'אוי מדגיש כי איסור זה נקבע בשל הסכנות שארבו לאישה בעבר, כאשר נסעה לבדה ללא בעלה וללא מחרם בתקופה שבה נעו במדבריות על גבי גמלים, על פרדות או על חמורים, שכן גם אם לא אונה לה רע, הדבר הזיק לשמה הטוב. בתקופתנו, כאשר נהוג לטוס או לנוע ברכבת – ובכלי רכב אלה יש נוסעים רבים – אין מקום לחשוש לאישה אם תיסע לבדה.

אל-קרצ'אוי מציין כי גם חברי הנביא וממשיכיהם (תאבעון) לא פעלו על פי הפשט של המסורות משום שידעו שאותן מסורות מתאימות למצב מסוים בזמן מסוים, למשל החדית' האומר "אל תכתבו מפי דבר ומי שכותב מפי זולת את הקוראן הבה ימחק אותו". למרות איסור זה, רוב חברי הנביא כתבו מפי או התירו את הכתיבה, שכן הם הבינו שכוונת האיסור הייתה למנוע ערבוב בין הקוראן לבין המסורות מפי הנביא. כאשר חשש זה כבר לא היה קיים, הם לא ראו פסול בכתיבת מסורות מפי הנביא.

ב. הבחנה בין הכוונות הקבועות ובין האמצעים המשתנים: בדיני השריעה, בציוויה ובאיסוריה נקבעת לעתים הכוונה אך לא נקבע אמצעי ספציפי למימושה, שכן האמצעים נתונים לשינוי על פי השתנות הזמן, המקום והנוהג ועל פי הנסיבות הכלכליות והפוליטיות. במקרה זה נותן המחוקק (שארע) למוסלמים את החירות לבחור לעצמם את האמצעים המתאימים למימוש הכוונה. למשל, הקוראן והסונה קבעו את עקרון ההתייעצות (אל-שורא) בחיי המוסלמים ובמיוחד בחיים הפוליטיים, כפי שנזכר בקוראן בסורת אל-שורא (42), 38: "...ועניינם מוכרע במועצה..." (ואמרהם שורא ביניהם), או בסורת אא'ל עמראן (3), 159: "... והיועץ בהם בדבר..." עם זאת, השריעה לא קבעה את האמצעי לשורא אלא הותירה את הדבר בידי המוסלמים, ולכן כל אחד מארבעת הח'ליפים הראשונים נבחר בדרך שונה. בתקופתנו, קובע אל-קרצ'אוי, ניתן לממש את עקרון השורא בבחירות דמוקרטיות.

ג. הבחנה בין המצוות שבין אדם לאללה (עבאדאת) ובין המצוות שבין אדם לחברו (מעאמלאת) מבחינת העילות (עלל) והכוונות שמאחורי המצווה: אל-קרצ'אוי מציין כי הוסטיה מאמצת את הקביעה של אל-שאטבי (1388) בסוגיה זו, כי השורש (אצל) במקרה של העבאדאת הוא לבצען בלי לשעות לכוונות, ואילו בתחום המעאמלאת יש להתחשב בכוונות.

3. דוגמה לפסיקה על פי עקרונות הוסטיה

כדוגמה לפתוא וסטית מביא אל-קרצ'אוי את תשובתו על שאלתו של סטודנט מוסלמי בגרמניה ביחס להיתר או לאיסור לברך את "בעלי הספר" בחגיהם, הן בחגים לאומיים והן בחגים דתיים דוגמת כריסמס. בפתוא זו אומר אל-קרצ'אוי בתחילה כי הקוראן קובע את טיבה של מערכת היחסים בין המוסלמים לזולתם בפסוקים 8 ו-9 בסורת אל-מַמַתַחַנַה (60). לדבריו, הפסוקים הללו מבחינים בין לא-מוסלמים החיים בשלום עם המוסלמים (מַסְאִלְמוּן) ובין הנלחמים במוסלמים (מַחְאָרְבוּן). כלפי הראשונים על המוסלמים לנהוג בחסד ובכבוד (בַּר) ולעשות צדק (אקסאט). אל-קרצ'אוי מדגיש כי בַּר משמעו לא רק לנהוג בצדק אלא יותר מזה, שכן צדק משמעו לתת לאדם את זכותו ולא לגרוע ממנה, ואילו בַּר משמעו לתת לאדם מעבר למגיע לו. הקוראן בחר במונח "בַּר" כדי לתאר את מערכת היחסים בין מוסלמים ללא-מוסלמים החיים עמם בשלום, ומונח זה מופיע במצוות כיבוד אב ואם (בר אל-ואלדין) המוזכרת בקוראן צמוד לייחוד האל (סורת אל-אסרא' [17], 23).

פסוקים 8 ו-9 בסורת אל-ממתחנה חלים על עובדי האלילים, קל וחומר שהם חלים על "בעלי הספר" שהקוראן התיר לאכול ממאכליהם ולהינשא להם (סורת אל-מא'ידה [5], 5). הנישואין מחייבים אהבה בין בני הזוג, כפי שזכר בסורת אל-רום (30), 21, קשר של קרבה (מצאהרה) בין שתי המשפחות, וכמובן בת אהל אל-כתאב שנישאה למוסלמי היא אם לילדיו; על הילדים חלות חובות כלפיה ומן הראוי שיברכו אותה בחגה כשם שהם מברכים את קרוביהם מצד האם, שכן יש להם זכויות מתוקף קשר הרחם (ארחאם). אל-קרצ'אוי מדגיש כי יחס המוסלמי לאם ולקרובים מבני אהל אל-כתאב מלמד על המוסר המוסלמי, המודגש מאוד בקוראן ובחדית'. הנביא האיץ במוסלמים לנהוג ברוך כלפי הלא-מוסלמים, כפי שמסופר במסורת על אודות כמה יהודים שנכנסו לבית הנביא ובירכוהו בברכה "אל-סאם עליכ" (המוות עליך). עא'א'שה שמעה זאת והשיבה להם: "עליכם המוות והקללה, אויבי אללה". הנביא הוכיחה על כך והיא השיבה: "האם לא שמעת מה הם אמרו, שליח אללה?" השיב הנביא: "שמעתי ואמרתי: עליכם (כלומר המוות יחול עליכם כפי שחל עלי); אללה אוהב את העדינות (רַפָּק) בכול".

אל-קרצ'אוי מציין כי על פי השריעה קביל לברך את אהל אל-כתאב בחגם, בייחוד אם הם מקדימים ומברכים את המוסלמים בחגיגה, שכן המוסלמי מצווה לגמול טובה תחת טובה ואף להשיב בברכה טובה מזו שבה בירכו אותו (סורת אל-נסאא' [4], 86). הנביא אמר בחדית': "המאמין המושלם באמונתו הוא הטוב ביותר במוסרו".

היחס לאהל אל-כתאב חייב להיות טוב במיוחד אם המוסלמים רוצים לעשות דעה בקרבם, לקרובם לדת האסלאם ולחבב עליהם את המוסלמים. לראיה, הנביא התנהג יפה כלפי המשתתפים מקרב קריש בתקופת מכה אף שהם הזיקו לו, עד כי הם רחשו אמון לנביא והפקידו בידיהם את פיקדונותיהם. לאחר ההגירה לאל-מדינה הורה הנביא לעלי להשיב לקריש את הפיקדונות.

לפיכך פוסק אל-קרצ'אוי כי אין מניעה שמוסלמי יברך את אהל אל-כתאב בחגיגה בעל-פה או באיגרות, בתנאי שהברכות אינן כוללות ביטויים דתיים העומדים בסתירה לעקרונות האסלאם, דוגמת הצלב. נוסחי הברכה המקובלים בנסיבות אלה אינם כוללים הכרה בדתם של בעלי הספר – אלה דברי נימוסין בלבד. אל-קרצ'אוי קובע כי גם אין מניעה לקבל מבעלי הספר מתנות לחג ולהשיב להם מתנה, בתנאי שמתנות אלה אינן כוללות דבר האסור באסלאם דוגמת יין ובשר חזיר.

אל-קרצ'אוי מזכיר את פסיקתו של אבן-תימיה בסוגיה זו ואת החמרתו בסוגיית חגיגה של המשתתפים ושל אהל אל-כתאב וההשתתפות בהם.¹⁷ הוא מסכים להתנגדותו של אבן-תימיה שמוסלמים יחגגו את חגיגה של המשתתפים ושל אהל אל-כתאב כפי שחלק מן המוסלמים חוגגים את הכריסמס בדיוק כפי שהם חוגגים את עיד אל-פטר ואת עיד אל-אצ'א ואף יותר מזה. עם זאת, אל-קרצ'אוי מדגיש כי הוא אינו רואה פסול בכך שמברכים את אהל אל-כתאב בחגיגה אם בינם ובין המוסלמים שוררים יחסי קרבה, שכנות וקשרים חברתיים. אל-קרצ'אוי מדגיש כי אבן-תימיה פסק בסוגיה זו על פי נסיבות תקופתו; אילו חי היום, היה עומד על השינויים בני-הזמן: הפיכתו של העולם לכפר גלובלי; הצורך של המוסלמים לקיים קשרים עם הלא-מוסלמים שפעמים רבות הם המרצים שלהם באוניברסיטה; הצורך של הדעה המוסלמית להתקרב לאנשים ולהציג את המוסלמי כרך ועדין ולא כאלים, כמי שמבשר ומשמח ואינו מעורר סלידה. הוא אף היה נוכח לדעת שאם מוסלמי מברך את הלא-מוסלמי בחגו, בין שהוא שכנו, עמיתו לעבודה או המרצה שלו, אין משתמעת מכך הסכמה של המוסלמי לאמונתו של הנוצרי או הכרה בדבר הכפירה של הנוצרי. יתר על כן, אבן-תימיה היה רואה כי הנוצרי עצמו אינו חוגג את החגים הללו כמעשה דתי שנועד להתקרב לאלוהיו, אלא הוא מקיים נוהג לאומי שבמסגרתו אנשים נהנים מחופשה, מאוכל וממשקאות ואף מהחלפת מתנות. אל-קרצ'אוי קובע כי אילו ראה אבן-תימיה את השינויים הללו, היה משנה את פסיקתו ומחמיר פחות בסוגיה זו, שכן הוא הקפיד להתחשב בתמורות הזמן, המקום והמצב בפסיקותיו.

¹⁷ אבן-תימיה דן בסוגיה זו בספרו: אקתצ'א' אל-צראט אל-מסתקים מח'אלפת אהל אל-ג'חים.

אשר לחגים לאומיים כמו חג העצמאות או חגים חברתיים כמו יום האם וחג הפועלים, אין פסול שמוסלמי יברך בהם את הלא-מוסלמים וישתתף בהם, שכן הוא אזרח במדינה או שוהה בה. עם זאת, בנסיבות אלה עליו להימנע מדברים האסורים באסלאם.

הסיאסה השרעית ואושיותיה על פי הוסטיה

"אל-פקה אל-סיאסי" מושתתת על יסודות השריעה, על דיניה ועל כוונותיה. לא כל סיאסה היא שרעית, שכן רבות מן הסיאסות עוינות כלפי השריעה ואינן שועות לה. למשל, יש סיאסות הפונות למשפט של פילוסופיות ומחשבות מסוימות כמו אלה של החילונים (עלמאניון) בני-זמננו. סיאסה שרעית מאמצת את השריעה כנקודת מוצא וחוזרת אליה ושואבת ממנה. סיאסה שרעית מאמצת את יישום השריעה בפועל ורוצה לחזק את הוראותיה ואת עקרונותיה בקרב האנשים, והיא גם מאמצת את השריעה כשיטה. במילים אחרות, סיאסה שרעית היא שרעית בנקודות המוצא שלה, במטרותיה ובשיטותיה. אל-קרצ'אוי מקבל את הגדרתו של אבן עקיל (1119) למונח "סיאסה": "פעולה שעמה האנשים מתקרבים לטוב (צלחה) ומתרחקים מהמושחת (אל-פסאד) אף אם השליח לא קבע זאת ולא הייתה השראה בעניין".

אלה הן אושיות הסיאסה השרעית על פי אל-קרצ'אוי:

- א. הבנת (פקה) הטקסטים החלקיים על פי הכוונות (אל-מקאצד) הכלליות;
- ב. הבנת המציאות (פקה אל-ואקע) והשתנות הפתוא על פי השתנות המציאות;
- ג. הבנת האיזונים (פקה אל-מואזנאת) בין התועלות (אל-מצאלח) לבין הנזקים (אל-מפאסד);
- ד. הבנת סדר העדיפויות (פקה אל-אולויאת);
- ה. הבנת דרך השינוי (פקה אל-תעייר).

דוגמה לפסיקה בסוגיה פוליטית: השתתפות בשלטון לא-מוסלמי¹⁸

בפתוא של אל-קרצ'אוי לגבי שאלת השתתפותו של מוסלמי בשלטון לא-מוסלמי יש כדי לשפוך אור על עקרונות פסיקתו בתחום "אל-פקה אל-סיאסי". הוא קובע כי השורש (אל-אצל) הוא שמוסלמי יכול להשתתף רק בשלטון שבו הוא יכול לבצע את השריעה במסגרת הסמכות שקיבל לידיו. עם זאת, ניתן לחרוג משורש זה בשל שיקולים אלה:

- א. אם המוסלמי יכול לצמצם את העושק ואת התוקפנות במדינה באמצעות השתתפותו בשלטון;
 - ב. אם ההשתתפות בשלטון היא בבחינת הרע במיעוטו (אחיף אל-צ'ררין, אהון אל-שרין);
 - ג. על המוסלמי לוותר על האידאל ולקבל את המציאות כאשר יש הכרח (צ'רורה) בכך;
 - ד. יש לאמץ את עקרון ההדרגתיות – הגעה לשלטון מוסלמי היא מטרה נשגבה, אך אם אי אפשר לממשה בבת אחת יש להגיע אליה בשלבים.
- במסגרת הפתוא הזאת מתנה אל-קרצ'אוי התניות אחדות להשתתפותו של מוסלמי בשלטון לא-מוסלמי:

¹⁸ יוסף אל-קרצ'אוי, מן הדי אל-אסלאם: פתאוא מעאצרה (כוית: דאר אל-קלם, 2001), כרך 3, עמ' 425–441.

- א. ההשתתפות תהיה מעשית ולא בדיבורים בלבד, והמוסלמי לא יהיה רק כלי בידי זולתו ;
- ב. השלטון לא יהיה עושק ועריץ ולא יפגע בזכויות אדם, שכן במקרה זה על המוסלמי להתנגד לשלטון ולא להשתתף בו ;
- ג. למוסלמי תהיה הזכות להתנגד לכל צעד מצעדי השלטון אשר נוגד את האסלאם ;
- ד. על המוסלמים לבצע הערכת מצב מדי פעם בפעם ולבדוק את התועלת של השתתפותם בשלטון.

במסגרת הפתוא מביא אל-קרצ'אוי פסיקות של כמה אנשי דת מוסלמים בסוגיה זו ובראשם אבן-תימיה. הוא מדגיש כי פסקי הלכה אלה התירו למוסלמים לכהן במשרות פוליטיות ובכללן שיפוט והנהגה כאשר הייתה בכך תועלת מכרעת (מצאלח ראג'חה). כלומר, הם התבססו על הבנת האיזונים (פקה אל-מואזנאת) בין התועלות לנזקים.

בעניין פתוא זו ראוי גם לעיין בפתוא של אל-קרצ'אוי האוסרת על מוסלמים בישראל להשתתף בכנסת ישראל.¹⁹ הוא מבסס את פסיקתו על הבנת האיזונים ועל הכלל כי דחיית הנזק קודמת להבאת התועלת (דרא אל-מפסדה מִקֶּדֶם עלא גילב אל-מצלחה). לדבריו, הנזק הגדול הכרוך בהצטרפות לכנסת הוא הכרה משתמעת בזכות הקיום של ישראל ובהישארותה על האדמה הגזולה. לפיכך הוא פוסק כי אסור למוסלמי להיות חבר במוסד כמו הכנסת ודומיו, למעט במקרה של הכרח הלכתי שיש לו כללים משלו והוא היוצא מן הכלל שאינו יכול להפוך לשורש.

¹⁹ שם, עמ' 479–481.

מוהנד מוסטפא* **על המגבלות של החלת דוקטרינת הלכות המיעוטים** **על המוסלמים בישראל**

דוקטרינת **פקה אל-אקליאת** ("הלכות המיעוטים") היא ענף בהגות האסלאמית המודרנית המנסה להתמודד עם מצב שבו חיים מיעוטים מוסלמיים במדינות שהרוב בהן אינו מוסלמי. מאמר זה מבקש לטעון כי ספק אם אפשר לראות דוקטרינה זו כמערכת הלכתית ההולמת את מציאות חייהם של המוסלמים בישראל.

לפני שאדון במקרה של המיעוט המוסלמי בישראל אעיר כמה הערות על היסוד הרעיוני בהלכה האסלאמית שעליו נסמך הענף ההלכתי של **פקה אל-אקליאת** הנוגע למוסלמים החיים במדינות לא-מוסלמיות. יש המייחסים את צמיחתו של ענף זה לרצון לפתור בעיות שהתעוררו בשל תנאיהם הייחודיים של מיעוטים מוסלמיים החיים במדינות שהרוב בהן אינו מוסלמי, בייחוד באירופה. אחרים סבורים כי הדוקטרינה נולדה בעקבות עיסוק גובר והולך בהלכה בעקבות שאלות שהפנו בני מיעוטים מוסלמים אל המערכת הכוללת של ההלכה האסלאמית כדי לשאוב ממנה תשובות. כך, באמצעות עיסוק גובר והולך, הולידה מערכת כוללת זו את הענף העוסק בהלכות המיעוטים המוסלמיים במדינות לא-מוסלמיות. בד בבד היא גם הולידה גרסה נוספת של הענף, העוסקת בהלכות מיעוטים לא-מוסלמיים במדינות אסלאמיות, שהיא מתקדמת יותר בהשוואה להלכה המקובלת בעניין זה. ניתן לומר אפוא שהמערכת המקובלת של ההלכה הולידה מתוכה שני ענפים חדשים: הלכות למיעוטים מוסלמיים במדינות לא-מוסלמיות, והלכות למיעוטים לא-מוסלמיים במדינות מוסלמיות. שני הענפים הללו חרגו מן הנוסח המקובל של ההלכה. למשל, לא-מוסלמים נתפסים כעת כאזרחים במדינות המוסלמיות ולא רק כ"בני חסות" (**אהל אל-ד'מה**).

בהקשר זה אבקש לטעון כי **פקה אל-אקליאת** לא גובש רק בעקבות השיח בענייני היום-יום בין הפרט המוסלמי לבין המערכת המסורתית של ההלכה – שיח שתדירותו הלכה ותכפה – אלא מדובר בתהליך של רפורמיזם בהגות האסלאמית ובחידוש ההלכה שהתחולל במאה האחרונה בכלל וברבע האחרון של המאה העשרים בפרט. לפיכך המרחב הרעיוני של **פקה אל-אקליאת** לא התהווה רק מכוחם של תהליכים דיאלקטיים שהתנהלו "מלמטה למעלה" (בנוסח של שואל-משיב), אלא בעקבות תהליכים מחשבתיים נרחבים יותר של התעמקות בדת (**אג'תהאד**) שהתנהלו "מלמעלה למטה". הוגי דעות מוסלמים מן העולם הערבי והאסלאמי ומן המערב הם שהובילו את התהליכים הללו. לכן אני רואה את **פקה אל-אקליאת** כחלק מן החידוש בשיח המחשבתי וההלכתי האסלאמי הכולל אשר חכמי דת והוגי דעות אסלאמים במערב נטלו בו חלק או השפיעו עליו באמצעות דיונם בו ובאמצעות מתן פסקי הלכה.

פקה אל-אקליאת מתבסס על התפיסה הגורסת שהאומה האסלאמית פרוסה על פני כל העולם, וביסודו הוא נועד לאנשים החיים במדינות לא-מוסלמיות. הוא נוצר בעקבות דיון מתמשך בעניינים פרקטיים הנוגעים לאדם הפרטי, מתוך הנחת יסוד שהמיעוטים המוסלמיים זקוקים לענף משלהם בהלכה המוסלמית, שונה מן ההלכה של האומה האסלאמית הגדולה. אמנם פולמוס הלכתי זה בין השואל לבין המשיב הוליד בסופו של דבר מערכת כוללת של ענף הלכתי, אולם למעשה הוא התבסס על מתן פתרון לצורכיהם של אנשים פרטיים. רק בחלוף הזמן הוכלל הענף לכדי מערכת הלכתית כוללת העוסקת בקולקטיב.

השיח של **פקה אל-אקליאת** נשען על נקודת מבט חברתית, ולפיה מיעוטים מוסלמיים, ובייחוד הפרטים המרכיבים אותם, חיים בקרב חברה לא-מוסלמית ומשולבים בתוכה. פרטים אלה היגרו אל החברות הללו מסיבות שונות (לא זה המקום לפרטן ולמנותן שכן

* ד"ר מוהנד מוסטפא הוא מרצה באוניברסיטת חיפה והמרכז ללימודים אקדמיים – אור יהודה.

כבר נכתב על כך רבות) והשתלבו בהן. חלק מהם הקימו שכונות מגורים משלהם אולם המשיכו להיות כפופים לחוקים של הארצות המארחות. בסביבה חברתית זו קם וצמח **פקה אל-אקליאת** ככלי הלכתי (שרעי) שנועד להקל את שילובם של מיעוטים אלה בחברות הללו. כאן טמון הפרדוקס הגדול של מערכת הלכתית חדשה זו, שכן היא לא התפתחה כדי לנתק את המוסלמים מסביבתם, אלא להפך – היא נועדה להקל את חייהם של המוסלמים במידה שתאפשר להם להשתלב בסביבת חייהם אך להוסיף לחיות כמוסלמים. אם כן, ענף הלכתי זה מנסה למצוא מוצא הלכתי בין שמירה על הזהות האסלאמית (הדתית, לא הפוליטית) לבין הזהות האזרחית של בני המיעוטים המוסלמים כאזרחי המדינות שבהן הם חיים.

אשר לישראל, תנאי חייהם של המוסלמים בה שונים מתנאי חייהם של המוסלמים במערב מכמה בחינות.

ראשית, המוסלמים בישראל הם חלק ממיעוט לאומי ערבי הרואה את עצמו כמיעוט מקורי בן הארץ. במסגרת הגדרה זו הוא דורש זכויות קולקטיביות לאומיות ותרבותיות. מיעוט זה רואה את עצמו גם כמיעוט מולדת שמעולם לא עזב את ארצו ולא היגר אל ארץ אחרת כדי לגור שם ולחיות בקרב תושביה; הוא רואה את היהודים כמי שהיגרו אל הארץ והקימו בה את מדינתם. במהלך הסכסוך בין התנועה הלאומית הפלסטינית לבין התנועה הלאומית היהודית הפכו הערבים והמוסלמים בארץ למיעוט במדינה לא-מוסלמית.

שנית, המוסלמים בישראל חיים בריכוזי אוכלוסין נפרדים מריכוזי האוכלוסין היהודיים (למעט בערים המעורבות, אולם גם שם הם בדרך כלל חיים בשכונות נפרדות). הם חיים בריכוזי אוכלוסין אלה עוד לפני קום המדינה והמשיכו לנהל את חיי התרבות שלהם ואת אורח חייהם הדתי כפי שהיו עוד לפני קום המדינה. ניהול אורח החיים הדתי השתנה מעת לעת; הוא נמשך ברציפות, אולם ידע תקופות של גאות ושפל בהתאם לנסיבות ההיסטוריות והפוליטיות (תקצר היריעה מלפרט כאן).

שלישית, ישראל הותירה על כנם חלק ממוסדות הדת אשר שימרו כמה רכיבים של הזהות הדתית של המוסלמים ובראשם בתי הדין השרעיים, הנהנים מהכרה רשמית כגופים משפטיים לענייני המעמד האישי של המוסלמים. מבלי להיכנס כעת לדיון המתנהל בחברה הערבית בענייניו של מוסד זה, התפקיד ההלכתי והדתי שהוא ממלא נעשה חשוב וחשיבותו מוסיפה להתגבר בשנים האחרונות. בתי הדין השרעיים מייצגים הכרה רשמית של המדינה בחוק דיני האישות של המוסלמים. למעט מקרים יוצאים מן הכלל הנוגעים לחייהם הפרטיים של המוסלמים בישראל, השיפוט בהם על פי חוק זה נעשה בהתאם למערכת ההלכה האסלאמית המקובלת גם בעולם הערבי.

פקה אל-אקליאת והמוסלמים בישראל

בהסתמך על הנאמר לעיל, ניתן לציין נקודות אחדות הנוגעות למוסלמים בישראל. ראשית, בקרב המוסלמים בישראל לא התפתח ענף הלכתי למיעוטים כפי שהתפתח באירופה, ולא התנהל כלל דיון דיאלקטי "מלמטה למעלה" אשר היה עשוי להוביל להתפתחותו של ענף הלכתי כגון זה. חשוב מכך, בקרב האליטה הדתית בישראל לא קמה תנועה כלשהי שביקשה להחיל חידושים במערכת הכוללת של ההלכה. אליטה זו התבססה על ההלכה האסלאמית הכללית בבואה לדון בסוגיות המוסלמים בישראל. נוסף על כך, השיח הדתי האסלאמי בישראל לא הביא לידי היווצרותה של אסכולה רפורמיסטית אסלאמית המנסה לקדם מערכת של הגות אסלאמית שונה משאר האסכולות האסלאמיות בעולם הערבי. לעומת זאת, בקרב האליטות האסלאמיות במערב היו הוגים שקידמו שיח אסלאמי רפורמיסטי אשר תרם לפיתוחו ולהיווצרותו של ענף הלכתי העוסק במיעוטים.

שנית – וזוהי נקודה רגישה מאוד אולם הכרחי לציין – דוקטרינת הלכות המיעוטים המוסלמיים (**פקה אל-אקליאת אל-מסלמה**) מכירה בלגיטימיות של המסגרת הפוליטית שבה חיים ומתקיימים המיעוטים המוסלמיים. יתרה מכך, ענף הלכתי זה תורם להשתלבותם של מיעוטים אלה במסגרות הפוליטיות השונות ומעודד אותם לכך. בישראל

לא קם עד כה גורם הלכתי אסלאמי המכיר בלגיטימיות הפוליטית של ישראל שיהיה אפשר להסתמך עליו כדי לכוון ענף הלכתי ייחודי למוסלמים בישראל. יתר על כן, יש לזכור ש**פקה אל-אקליאת** התפתח כאמצעי לשילוב מיעוטים במדינה לא-מוסלמית ולקבלת אותה מדינה, על חוקיה ומסורותיה החוקתיות והפוליטיות.

שלישית, במרוצת השנים הופיעו ניצנים של הלכה מיוחדת למוסלמים בישראל, אך אי-אפשר לכנותה מערכת כוללת של הלכות מיעוטים שכן היא לא התגבשה לכדי מערכת הלכתית שלמה. היא הייתה מבוזרת בכמה מוקדים והונהגה בידי כמה אישי ציבור דתיים שנחשבו למקורות סמכות בעיני המוסלמים בישראל. הניסיונות לכוון הלכות מיוחדות לא נועדו להקל את השילוב של המוסלמים בחברת הרוב אלא להפך: הם שאפו לנתק את המוסלמים מן החברה הישראלית. פרדוקס זה מעניין, שכן **פקה אל-אקליאת** במתכונת המוכרת לנו נועד להקל את שילובם של המוסלמים בחברת הרוב ולהפחית את המתח שבין הזהות הדתית לבין הזהות האזרחית. לעומת זאת, הניסיונות המעטים והאקראיים ליצור "הלכות מיעוטים" בישראל חתרו להעמיק את התבדלותם של המוסלמים, דבר שניתן לעשותו בקלות לנוכח המאפיינים הייחודיים של המוסלמים בישראל, כפי שפורטו לעיל.

איאד זחאלקה* השריעה בעידן המודרני: ההלכה למיעוטים

במאה העשרים התגבשו קהילות רבות של מיעוטים מוסלמים במדינות לא-מוסלמיות וזהותם האסלאמית של הפרטים הנמנים עמן הולכת ומתחזקת. מצב חדש זה הציב בפניהם של בני המיעוטים אלה אתגרים בשל הקושי שבמימוש זהותם הדתית במישורי החיים השונים במרחב לא-מוסלמי פתוח. חכמי ההלכה מודרניים מהזרם האמצעי (הוסטי), שיצא מבית מדרשה של תנועת האחים והוא הזרם האסלאמיסטי הנפוץ ביותר בקרב המוסלמים הסונים בעולם, פיתחו דוקטרינה הלכתית חדשה להתמודדות עם האתגרים הללו, הנקראת **פְּקָה אל-אַקְלִיאת אל-מַסְלִמָה** (הלכות המיעוטים המוסלמים). דוקטרינה זו שונה מההלכות למיעוטים המוסלמים שמקדם הזרם הסלפי, אשר פועל לשמר את ההלכה המוסלמית הקלאסית גם במקרה של המיעוטים המוסלמים, בלא להתחשב בתנאי המקום ובנסיבותיהם החדשות.

פְּקָה אל-אַקְלִיאת נגזר מעקרון עולמיות האסלאם (**עֲלַמִּיַת אל-אַסְלָאם**), אשר לפיו דת האסלאם היא דת עולמית הפונה לכל האנשים, בכל זמן ובכל מקום, וכן מהעיקרון שיש לשנות את הדין השרעי עם השתנות הנסיבות. לפיכך על ההלכה להתחשב בנסיבותיהם של המוסלמים במערב אשר מקשות עליהם לקיים חלק מהמצוות ומעדינים השרעיים, היינו, מצבם של המיעוטים המוסלמים משפיע על אופן קיום המצוות ועל ניהול אורח חיים על פי הדינים המחייבים.

השיח' ד"ר יוסף אל-קרצ'אוי, מההוגים הבולטים של הדוקטרינה והנחשב לבכיר חכמי ההלכה הסונים בעולם, מסביר כי למיעוטים המוסלמים נחוצה הלכה מיוחדת שאינה חלק ישיר מ**אל-פְּקָה אל-עֵאם**, ההלכה הכללית. הלכה מיוחדת זו נגזרת מההלכה הכללית בעקבות השינויים שחלו בעידן המודרני ומשום שאותם מיעוטים חיים במדינות לא-מוסלמיות – נסיבות שחכמי ההלכה הקודמים לא הכירו ולכן לא התייחסו אליהן. לפיכך **פְּקָה אל-אַקְלִיאת** הוא ענף הלכתי מוגדר שנועד לטפל בסוגיות בחיי המיעוטים המוסלמים, כמו ענפים אחרים בתחומי החיים השונים, למשל ענף הרפואה או הפוליטיקה, ששורשיהם נעוצים בהלכה המוסלמית הקלאסית.

קרצ'אוי סבור כי ההלכה המוסלמית מטבעה אינה מאורגנת; היא כללית ולא פרטנית, חסרה ולא שלמה, ומתאימה לזמנה ולסביבתה. לכן, לדעתו אין לצפות שהלכות של דור מסוים יעסקו בסוגיות של דור אחר, החי בנסיבות אחרות אשר לא נצפו בתקופות קודמות. חכמי ההלכה של **פְּקָה אל-אַקְלִיאת** סבורים אפוא כי המיעוטים המוסלמים החיים מחוץ למדינות האסלאם זקוקים ל**פְּקָה חֵאצ**, הלכה מיוחדת, המבוססת על **אֶגְתֵּהאד** (חידוש הלכתי) שרעי נכון, המתחשב במקומם, בזמנם ובנסיבותיהם המיוחדות. זאת משום שאין ביכולתם של מיעוטים אלה לכפות את דיני ההלכה שלהם על הסביבה שבקרבה הם חיים והם נאלצים להתמודד עם החברה שמסביבם, על תקנותיה וחוקיה, שחלקם סותרים את ההלכה המוסלמית.

שיח' טהא ג'אבר אל-עלואני, מבכירי ההוגים של **פְּקָה אל-אַקְלִיאת** שחי שנים רבות בארצות-הברית ועסק שם בפיתוח רפורמה בהלכה המוסלמית, אינו מסכים לדעתו של קרצ'אוי. לדעתו, **פְּקָה אל-אַקְלִיאת** איננו **פְּקָה פְּרִיע** (ענף הלכתי) אלא **פְּקָה עֵאם** (הלכה כללית) ו**פְּקָה אַפְּבִר** (הלכה גדולה), אשר מטפלים בסוגיות ההלכתיות מנקודת מבט מקיפה, על פי העקרונות השרעיים הכלליים, על פי עקרונות הקוראן, על פי הערכים העליונים המחייבים ועל פי יעדי ההלכה הבסיסיים, תוך התחשבות במטרת האסלאם, השואף לרלוונטיות בטווח הארוך. בכך מוציא עלואני את **פְּקָה אל-אַקְלִיאת** מגדר החיפוש אחר היתרים העלולים להוביל לתוצאה שלילית – אל ההיגיון של ההכרח המחייב את הקבוצה, היינו פעולה ברוח חיובית ויצירת קשרי גומלין בונים של המיעוט עם סביבתו.

* **איאד זחאלקה** הוא קאדי בבית הדין השרעי בירושלים.

עלואני סבור אפוא כי אין לקבל את המורשת ההלכתית כפי שהיא מכיוון שלא כל ההלכה היא התגלות אלוהית: את חלקה הוריד אלוהים לנביא, ואת חלקה האחר הגו אנשים כמונו בזמנים שונים. הוא מסתמך על דברי הנביא, שאללה יגרום למי שרוצה בטובתו להבין את דתו (**יפקה פי אל-דין**) – ומשום כך יש צורך ב**פקה אפבר** (הלכה גדולה). הוא סבור כי **פקה אל-אקליאת** הוא **פקה** איכותני המקשר בין השריעה לבין הקבוצה שאותה הוא אמור לשרת. קבוצה זו מיוחדת ומותר לה מה שאינו מותר לאחרים. אם כן, הרוצה להבין את ההלכה של המיעוטים המוסלמים, חייב להיות בקי בתחומים שונים – כלכלה, סוציולוגיה, מדע המדינה, יחסים בין-לאומיים ומדעי החברה.

עלואני מבקש ליצור הלכה חדשה בהסתמך על המקורות הראשיים אשר תשמש דוגמה ומודל להלכה המוסלמית בעידן המודרני. לעומתו מנסים קרצי'אוי וההוגים האחרים לפשר ולגשר בין ההלכה כפי שהיא באה לידי ביטוי במורשת ההלכתית ובין תנאי החיים של המיעוטים המוסלמים בעידן המודרני. בשונה מיתר חכמי ההלכה והוגי הדעות, עלואני אינו רואה את עצמו כמי שמשתייך לזרם ה**נוסטי**, דבר המסביר את ההבדל בין גישתו לבין הגישות האחרות. אף על פי כן, שתי הגישות מובילות למעשה להלכה זהה, והשוני בתוצאה הסופית איננו משמעותי; הוא בולט בעיקר ברמת העיקרון.

גישות דומות לגישותיו של עלואני מוביל טארק רמצי'אן ומקדם ד"ר אבו בכר אל-שנקיטי. בדומה לעלואני, טארק רמצי'אן נוהג על פי עקרון "השריעה בעלת התפיסה הכוללת" ולא על פי עקרון התפיסה המשפטית המצומצמת. רמצי'אן רואה את ה**פקה** כגוף ידע המתפרס על כל תחומי החיים ולדעתו המיעוט המוסלמי הוא רוב מבחינה ערכית (ולאו דווקא מבחינה מספרית). הוא אף משתמש במונח **שהאדה** בקשר למוסלמים במערב ברוח הפרשנות של מופת ודוגמה. אל-שנקיטי סבור כי ההלכה מבוססת על **כליאת** (עקרונות כלליים) ולא על **ג'זא'יאת** (דינים ספציפיים): פסיקה על פי הטקסט היא פסיקה חלקית והיא אינה קושרת בין הטקסטים השונים ובינם לבין המציאות. אל-שנקיטי גם מותח ביקורת על גישתו של קרצי'אוי בטענה כי תפיסתו הדתית היא תפיסה מסורתית חדשה, המהווה חוליה מקשרת בין דור הסלפים ובין דור הצעירים ואף בין המסורתיים ובין המחדשים.

הוגי הדוקטרינה מושפעים במידה רבה מגישתו של אבן-קים אל-ג'וויזה (מת בשנת 1350), תלמידו של אבן-תימיה (מת בשנת 1328), ומחיבוריו של אל-אמאם אל-ע'זאלי (מת ב-1111). אל-ע'זאלי טען כי השריעה אמורה להשיג חמישה יעדים – (1) שמירת הדת; (2) שמירת הנפש; (3) שמירת היכולת השכלית; (4) שמירת השושלת; (5) שמירת הרכוש. לדבריו, כל דבר הנדרש להשגת יעדים אלה יכול לשמש בסיס עצמאי לפסיקת הלכה. גם רשיד רצי'א, אמאם אל-אזהר בשנות העשרים של המאה הקודמת, השתמש בכלי ה**מצלחה** (תועלת הציבור; שמירה על האינטרס של הציבור) לחידוש בהלכה המוסלמית.

אל-ע'זאלי הרחיב את השימוש בעקרון ה**מצלחה** והחיל אותו על יעדים נוספים: שמירת הכבוד, שמירת השלום, שמירת הזכויות ושמירת החירות. מיעדים אלה נגזרו מיסוד הצדק, ביטול העושה, שלמות האדם והקלת חיי היום-יום. היעדים הללו מעניקים מרחב גדול ל**אג'ת'האד** אינדיבידואלי. הגישה ה**נוסטית** מעודדת קשרי גומלין עם הסביבה הלא-מוסלמית ומדרבנת את בני המיעוטים להשתלב בה, ולכן מעודדת לשנות את הדין השרעי בהתאם לנסיבות. התוצאה של השימוש במתודולוגיה זו מעידה על הפוטנציאל הגלום בהשפעת השימוש ב**מצלחה** על הדין הדתי.

הדוקטרינה אימצה את תפיסת "ההקלה בהלכה" (**אל-תיסיר באל-פקה**) הדוגלת בהתחשבות בנסיבות ובסיבות מקלות, תוך יישום הכלל ההלכתי שלפיו הכרח מתיר איסור (**אל-צ'ורואת תביח אל-מחט'וראת**), לאור ה**מצלחה** (האינטרס) של המוסלמים, אשר מייצגת את חמשת יעדי השריעה (**מקאצד אל-שריעה**) הנזכרים לעיל. שני עקרונות אלה, ה**מצלחה** ו**מקאצד אל-שריעה**, מספקים את הרציונל המאפשר לקהילות מיעוטים מוסלמים במדינות לא-מוסלמיות את עצם הקיום. הם אף מאפשרים לשנות את ההלכה על פי כללים מתודולוגיים קבועים מראש, בהתחשב בנסיבותיהם של המיעוטים האלה ובצורכיהם, כדי שיוכלו להתקיים בסביבתם ולהתפתח בב. היינו, השריעה נועדה לשמור

על הכבוד, על השלום, על הזכויות ועל החירות. מכאן נגזרו מיסוד הצדק, ביטול העושק, שלמות האדם ועשיית חיי היום-יום לקלים יותר.

פְּקֵה אֶל-אֶקְלִיאת אֶל-מִסְלָמָה: הלכה חדשנית, מקיפה ושיטתית

עיון במחקרים ובפסקי הלכה של חכמי הדוקטרינה מראה כי יישום המתודולוגיה של הדוקטרינה נעשה בדרך שיטתית ועקיבה. כל המחקרים והפתוות (פסקי הלכה) בחנו תחילה את הדינים השרעיים הנוגעים לסוגיה הנידונה על פי ארבע האסכולות בהלכה הקלאסית. בנוסף הם עמדו על התנאים ועל הנסיבות של המיעוטים המוסלמים שאליהם הם פונים בפסיקתם ובמחקריהם. לאחר מכן הם יישמו את הדין השרעי בהתאמה לנסיבות הייחודיות של המיעוטים המוסלמים באמצעות מנגנונים ועקרונות הלכתיים שמעמידה לרשותם המתודולוגיה של **פְּקֵה אֶל-אֶקְלִיאת**, כגון הגשמת יעדי השריעה הכלליים, הגשמת יעדי השריעה הנגזרים בתחום הספציפי שנדון, האינטרס של המוסלמים (המצלחה) וביטול הנזק הממשי הצפוי למוסלמים גם במחיר של נשיאה בנזק קל יותר (אח' אלצ'ררין). לכל הפסיקות הללו מכנה משותף והוא הקלה (תיסיר) על המוסלמים, קידום דת האסלאם במערב ושמירה על הזהות המוסלמית של הנתונים המוסלמים ועל האינטרסים שלהם.

פְּקֵה אֶל-אֶקְלִיאת מחייב את הפוסק ללמוד היטב את מציאות חייו של המיעוט המוסלמי במדינות לא-מוסלמיות, להבין את השינויים ואת ההתפתחויות שם ואת השפעותיהם על המיעוט המוסלמי. בפסיקתו עליו להביא את בני המיעוט להכרת גורמי הסביבה המשפיעים על חייהם כדי להגיב עליהם באופן מודע באמצעות דחיית הגורמים השליליים ובאמצעות ניצול הגורמים החיוביים שבהם. דרך פסיקה זו נועדה לחסן את המוסלמים מפני השפעות בלתי רצויות ולחזק את בניין המשפחה, כדי שתוכל לחנך את בניה לאור הערכים האסלאמיים ולשמר את זהותם הדתית.

אשר למשפט האזרחי הנכפה על המיעוטים המוסלמים, דוקטרינת **פְּקֵה אֶל-אֶקְלִיאת** גורסת כי משפט זה אינו סותר בהכרח את הדין הדתי. לעתים החקיקה האזרחית מתיישבת עם החקיקה האלוהית מכיוון ששתייהן נועדו להגשמת עקרונות זהים – טובת החברה והפרט, אך במקרים אחרים שתי המערכות המשפטיות מנוגדות במגמותיהן ובפרטיותן. לפיכך על המוסלמים לחפש ככל האפשר את נקודות המפגש בין המשפט האזרחי לבין הדין הדתי ולגשר ביניהם – וכך לא ייכשלו באיסורים דתיים מחד גיסא, ומאידך גיסא לא יעוררו בחברה הסובבת את התחושה שהמוסלמים מפרים את חוק המדינה ומאיימים על קיומה ועל עקרונותיה. במילים אחרות, נקודות ההשקה בין החוק האזרחי לדין האסלאמי יוצרות מרחב משותף גדול, ואפשר למצוא בו את הפתרונות לניגודים ביניהם וכך להשיג יציבות בחיי המיעוטים המוסלמים.

כאשר קיימת סתירה בין שתי המערכות, מצווים הפוסקים המוסלמים לפעול למציאת פתרון ישים אשר יסייע לקהילות המיעוטים המוסלמים להתמודד עם הסתירה. דרך נוספת להתמודדות עם סתירה אפשרית מעין זו היא טיהור המורשת והמסורת של קהילות המוסלמים ממנהגים לא-אסלאמיים אשר השתרבו אליהן ואשר משווים להלכה המוסלמית תדמית שלילית של מורשת פרימיטיבית, אשר יש לזנוח אותה ולהתקדם לעבר המסורת הנאורה של המערב, בייחוד בענייני המעמד האישי.

הדוגמה הבולטת לכך היא המעמד הנחות של הנשים והיחס אל האישה כאל נטולת דעת, דבר הבא לידי ביטוי באי-מתן חופש לאישה להחליט בעבור עצמה בכל הקשור בה, בכפייה שכופים עליה לנהוג כמצוות הוריה או כמצוות בעלה, ובשימוש באליומות נגדה בהקשר זה. על כן, בבואם לפסוק בענייני מעמד הנשים מתבקשים הפוסקים להעניק להן את המעמד הראוי להן על פי ההלכה באמצעות ניפוי המנהגים הלא-מוסלמיים הפוגעים במעמדן ובזכויותיהן. עליהם לאפשר לנשים להשתתף בעשייה הציבורית של המיעוטים, ובנוסף עליהם לחתור בפסיקתם להקניית חינוך הולם לדור הצעיר ולחיוזק ערכי המשפחה באמצעות הדגשת חשיבותו של מוסד הנישואין.

מתודולוגיה זו של **פְּקָה אל-אֶקְלִיאת** באה לידי ביטוי בפסק ההלכה המקנה לאמאם בקהילה המוסלמית מעמד של אפוטרופוס לנישואין לאישה שאין לה קרוב משפחה היכול למלא את תפקיד האפוטרופוס לנישואיה או לאישה שהאפוטרופוס שלה מתנגד לנישואיה. פסק הלכה זה מספק פתרון לנשים אלה, החיות במדינות המערב שבהן המשפט האזרחי מאפשר לאישה להתחתן בנישואין אזרחיים שלא באמצעות אפוטרופוס. הפיקציה של הקניית מעמד אפוטרופוס לנישואין לאישה כאמור מאפשרת לה להתחתן כרצונה גם אם האפוטרופוס שלה מתנגד לנישואיה.

קו הלכתי זה בא לידי ביטוי גם בהחלטה של המועצה האירופית לפסיקת הלכה ולמחקר (מספר 5/3) המחייבת מוסלמי שערך את נישואיו בהתאם לחוק של מדינה מערבית לקבל את פסיקת הגירושין של שופט לא-מוסלמי בבית המשפט האזרחי של אותה מדינה. החלטה זו מעידה על יכולתה של הדוקטרינה להתמודד היטב עם המשפט האזרחי. המשמעות של פסיקה זו היא, שהמוסלמי קיבל מכללא את תוצאות המעשה כאשר התחתן לפי חוק המדינה הלא-מוסלמית, ובכלל זה התרת נישואיו על ידי שופט לא-מוסלמי. לדעת המועצה, הבעל נחשב כמי שהאציל למערכת המשפט של אותה מדינה את הסמכות לגרש את אשתו. גם אם לא הצהיר הבעל על האצלת הסמכות למערכת המשפט האזרחית לגרש את אשתו, הפוסקים מתבססים על הכלל שלפיו מנהג ידוע כמוהו כתנאי שהותנה. יתר על כן, מותר לבצע פסק דין של שופט לא-מוסלמי למען מניעת עוול ואנדרלמוסיה.

פְּקָה אל-אֶקְלִיאת איננו מתווה הלכה במישור הפנימי של המיעוטים המוסלמים בלבד, היינו רק בענייני פולחן או בעניינים שבתוך הקהילה המוסלמית כגון ענייני המעמד האישי, אלא מתווה מודל למערכת יחסים במישור הציבורי בין המיעוט המוסלמי לבין ציבור הרוב ומוסדות המדינה. הדוקטרינה דוגלת בהשתלבות נרחבת של בני המיעוטים המוסלמים בחברה האזרחית ובקבלת הנורמות הנהוגות בה, תוך שמירה על צביון ייחודי מוסלמי, בהתחשב בנסיבותיו של כל מקרה. גישה זו רואה במדינה ישות נאורה וצודקת ואין צורך לשנותה או ליצור מערכת ציבורית מקבילה עבור המוסלמים. הוגי הדוקטרינה דוחים את החלוקה שאפיינה את ההלכה הקלאסית בין **דָאָר אל-אֶסְלָאם** (ארץ האסלאם) ל**דָאָר אל-חֶרֶב** (ארץ המלחמה), ורואים במערב **דָאָר אל-עֶהְד** (ארץ הברית) או **דָאָר אל-אג'אבה** (ארץ ההיענות לאסלאם). יתר על כן, הגישה דוגלת באימוץ נורמות משפטיות המתחשבות בחיי היום-יום בנסיבות הזמנים המודרניים.

בו בזמן קורא **פְּקָה אל-אֶקְלִיאת** לפעול למען חברה רב-תרבותית המעניקה מקום לתרבויות השונות, האסלאמית במקרה זה. חברה מעין זו מאפשרת לקדם את התרבות האסלאמית במדינה לא-מוסלמית, לבצר את הזהות הדתית השונה ולפתח את המרחב הקהילתי של החברה המוסלמית. כך היא תוכל לספק פתרונות הולמים לחבריה תוך השתתפות פעילה ופורייה בחברה הכללית.

גישה זו של אינטגרציה פורייה עם הסביבה והמדינה באה לידי ביטוי בפסק ההלכה המתיר למוסלמים לקבל הלוואה בריבית לרכישת בית, בפסק ההלכה הדוחק במוסלמים להשתתף במערכת הפוליטית במסגרת המפלגות הקיימות ולהצביע בבחירות ובפסק ההלכה המתיר לחיילים מוסלמים בצבא ארה"ב להשתתף במלחמה נגד מוסלמים באפגניסטן ובעיראק.

ישימות פְּקָה אל-אֶקְלִיאת בחייהם של מיעוטים מוסלמים שונים

כל אחת מקבוצות המיעוטים המוסלמים חיה בתנאים שונים מבחינה היסטורית, גאוגרפית, פוליטית, כלכלית, חברתית ומשפטית. המשותף להן הוא היעדר היכולת להנהיג את המדינה ולהחיל בה את ההלכה השרעית. אף על פי כן, הישימות של **פְּקָה אל-אֶקְלִיאת** בחייהם של המיעוטים המוסלמים השונים איננה מובנת מאליה. לעתים נטושה מחלוקת בין חכמי ההלכה על זהותו של המיעוט ש**פְּקָה אל-אֶקְלִיאת** רלוונטי לגביו ולעתים המיעוטים המוסלמים שונים בנכונותם לקבלו להלכה ולמעשה.

כאמור, בין חכמי הדוקטרינה נטושה מחלוקת ביחס למיעוטים שעליהם חלה הדוקטרינה. קרצ'אוי (ובעקבותיו מרבית חכמי הלכה והוגי **פְּקָה אל-אֶקְלִיאת** הנמנים עם הזרם

הַנְסָטִי) מייעד את הדוקטרינה למיעוט המוסלמי המהגר במערב; הוא קובע שאין להחיל את הדוקטרינה על מיעוטים ילידים, משום שהארצות שבהן הם חיים הן לאמיתו של דבר ארצות אסלאמיות. לעומת זאת, הוא מחיל את הדוקטרינה על תושבי המערב אשר התאסלמו בעת האחרונה בעקבות המגע עם האסלאם. לעומתו, עלואני – שגם הוא מייעד את הדוקטרינה בעיקר למיעוטים המהגרים במערב וכמעט אינו מתייחס למיעוטים הילידים בהקשר זה – נקט צעד מחשבתי קדימה והתווה שאלות מנחות אשר עשויות לאפשר לכל מיעוט לבחון את עצמו ולקבוע אם הוא נחשב למיעוט שיש להחיל עליו את המתודולוגיה ההלכתית של **פְּקֵה אל-אֶקְלִיאת**. תפיסה זו של עלואני היא חידוש חשוב מאוד מכיוון שהיא פותחת את השער בפני כל מיעוט המתאים לתנאים להכפיף את עצמו לדוקטרינת **פְּקֵה אל-אֶקְלִיאת**, גם אם הוא מיעוט יליד או מיעוט הנתון בסכסוך עם סביבתו.

שלוש מגבלות עיקריות עומדות בפני המיעוטים המוסלמים במערב המבקשים לקבל על עצמם את הדוקטרינה: (1) השוני בנסיבותיהן של המדינות שבהן חיים המיעוטים המוסלמים; (2) השונות הרבה בקרב המיעוטים הללו; (3) התנגדותם של הסלפים לדוקטרינה. אשר למגבלה הראשונה, מדינות המערב אינן אחידות בנסיבותיהן ובתנאיהן המשפטיים, הדתיים, הציבוריים והחברתיים. צרפת, לדוגמה, היא מדינה אזרחית חילונית לאומית מובהקת שאין בה כלל סובלנות להשפעת הדת על המרחב הציבורי, ואילו גרמניה מעניקה לדת מעמד חוקי כגורם המוכר על ידי המדינה ואשר יש להתחשב בו במקרים רבים. בריטניה היא מודל אמצעי, ואף שהמונרך הוא גם ראש הכנסייה האנגליקנית, הדת איננה גורם מוכר במרחב הציבורי אם כי הוא קיים ומשפיע על החברה הבריטית. ארצות-הברית נוקטת הפרדה מוחלטת בין הדת למדינה, ולמרות זאת הדת היא גורם מרכזי בחיי הציבור, הדתי ברובו. שוני זה בין המדינות אינו מאפשר להחיל את המתודולוגיה של **פְּקֵה אל-אֶקְלִיאת** באותו אופן בכל מדינה ולגזור דינים הניתנים ליישום בכל מקרה. התנאים בכל מדינה שונים ולכן אי אפשר לגזור הלכה אחידה: הלכות ההולמות את תנאי המוסלמים בבריטניה אינן הולמות בהכרח את תנאי המוסלמים בגרמניה או בארצות-הברית. משום כך אין רצף הלכתי בין קהילות המיעוטים המוסלמים במדינות המערב השונות.

השונות הרבה של המיעוטים המוסלמים היא המגבלה השנייה המונעת את האפשרות להחיל את דוקטרינת **פְּקֵה אל-אֶקְלִיאת**. המוסלמים במדינות המערב שונים במוצאם – מיעוטים ממוצא ערבי, רבים ממוצא פקיסטני, הודי, בנגאלי, אפרו-אמריקני ומזרח-אירופי – ונוסף על אלה יש מוסלמים ילידי המערב. המוסלמים שונים גם בהשתייכותם לזרמים הדתיים – חלקם שיעים ומרביתם סונים. הם חלוקים ביניהם גם ביחס לתפיסה האסלאמית – חלקם נמנים עם האחים המוסלמים, חלקם משתייכים ל'**ג'מאעה אסלאמיה**, אחרים ל'**ג'מאעת אל-תבליג**' ורבים אחרים סלפים. הסונים עצמם משתייכים לאסכולות הלכתיות שונות.

בשל מגבלות אלה המוסלמים במערב אינם מאוחדים ואינם יכולים לקבל תפיסה דתית אחידה גם אם היא מתיימרת לפתור בעבורם בעיות דת הנובעות ממצבם הייחודי במערב. חוסר האחידות בתפיסה הדתית הוא כה רב, עד כי לא ניתן לגשר על הפערים בין התפיסות ללא ויתור משמעותי מצד קבוצות מסוימות – ויתור שנראה בלתי אפשרי בטווח הנראה לעין לפחות.

יתר על כן, מוסלמים רבים במערב הם חילוניים והדת מבחינתם היא מאפיין תרבותי בלבד. לכן מתודולוגיה דתית, גם אם היא ליברלית, אינה רלוונטית לגביהם ולפיכך היא זוכה להתעלמות מצדם ואינה משפיעה עליהם. אין לה כל השפעה על תפיסותיהם הדתיות והאזרחיות.

רבים מהמוסלמים במערב אינם מודעים לדוקטרינת **פְּקֵה אל-אֶקְלִיאת**. רבים, ואף פעילים אסלאמיים מרכזיים במקומות שונים במערב, לא שמעו עליה אף שהם מזדהים עמה כאשר ניתן להם הסבר על אודותיה. הוגי הדוקטרינה וחכמיה אינם עושים די להפצתה וכך גם המועצה האירופית לפסיקת הלכה ולמחקר. מרבית הספרות שלהם נכתבת בערבית, חלקה באנגלית, והיא אינה נגישה למוסלמים במדינות המערב ואינה זוכה

לחשיפה רבה במרחב האירופי והאמריקני כפי שהיא זוכה לו במרחב הערבי האסלאמי במזרח, לרבות החשיפה הרבה שקרצ'אוי זוכה לה בתקשורת הערבית.

בעבור סוג אחר של מוסלמים במערב הדת היא מרכיב חשוב בזהותם ומשפיעה על חייהם, אולם הם פתוחים יותר מדוקטרינת **פְּקָה אל-אֶקְלִיאת** כלפי המציאות שבה הם חיים ודוגלים ביישום יעדי השריעה באופן נרחב יותר, אף בניגוד להלכה הקלאסית. מבחינתם, יש לנהוג על פי חוק המדינה גם אם הוא סותר את הדין הדתי, וכל **אֶג'ֶתֶהֶאד** (חידוש הלכתי) צריך להכשיר את חוק המדינה מבחינה דתית או לקיים את הדת רק בענייני הפולחן הדתי. מוסלמים אלה אף מרחיקים לכת עד כדי הסכמה לסתירה מפורשת עם הדינים המבוססים על המקורות הראשוניים, כגון התרת נישואי אישה מוסלמית לגבר לא-מוסלמי.

המגבלה השלישית העומדת בפני הדוקטרינה היא התנגדותם של הסלפים כלפיה. הזרם הסלפי במערב חזק, בייחוד באירופה, ואנשיו תופסים עמדות מרכזיות בחיי המוסלמים שם. אנשי הזרם משמשים אמאמים במסגדים רבים והם גם פועלים נמרצות בקרב המוסלמים בקריאה לחזרה אל הדת. בנוסף, המוסלמים באירופה זוכים לתמיכות כספיות מערב הסעודית לבניית מסגדים ומרכזים אסלאמיים, והם מקבלים גם ספרות אסלאמית סלפית רבה לספריות במסגדים ובמרכזים. משום כך, גם מי שאינו סלפי חשוף מאוד לתפיסה הסלפית ומושפע ממנה.

הסלפים דוחים מכול וכול את התפיסות ואת ההלכה שמתווה דוקטרינת **פְּקָה אל-אֶקְלִיאת** הנוסטית והם אף פועלים נמרצות נגדה. בשל העמדה החזקה של הזרם הסלפי ובשל פעילותו הנמרצת נגד הדוקטרינה, פחות ופחות מוסלמים במערב מקבלים את קביעותיה.

מגבלות אלה הופכות את דוקטרינת **פְּקָה אל-אֶקְלִיאת** לתאוריה דתית אשר הסיכויים ליישמה בפועל בחיי המוסלמים במערב מעטים ביותר, וזאת למרות תפיסתה ההלכתית האיתנה ועל אף השתייכותה לזרם הנוסטי הנפוץ במדינות האסלאם.

ההלכה המוסלמית בישראל

בתחילת שנות התשעים חל מפנה משמעותי בעשייה ובתודעה הדתית בקרב המוסלמים בארץ. לתפנית זו אחראים הגורמים הדתיים הפעילים בקרב הציבור, בעיקר בתי הדין השרעיים. גורם נוסף שפעל בתחום הדת הוא התנועה האסלאמית על שני פלגיה, אשר הקימה מוסדות ומכונים ללימודי דת ומרכזים לפסיקת הלכה. בנוסף, המרכז שהקים המסדר הצופי, "אל-טריקה אל-ח'לותיה אל-קאסמיה אל-ג'אמעה" בעיר באקה אל-ע'רביה הוא גוף הפועל באמצעות מכללת אל-קאסמי. גורמים אלה הניעו תהליך של חידוש בהלכה המוסלמית הנוהגת בישראל. החידושים בדינים השרעיים התמקדו בענייני המעמד האישי, הנמצאים בתחום שיפוטם של בתי הדין השרעיים.

ניתוח תהליכי החידוש והרפורמה בדינים השרעיים בענייני המעמד האישי מראה כי בתי הדין השרעיים קיימו את הדין השרעי המוסלמי למרות כפיפותם למשפט הישראלי. בתי הדין הללו חרגו מהפרקטיקה המשפטית העות'מאנית ופיתחו כלים הלכתיים כדי להתמודד עם המשפט האזרחי המתערב ועם שינוי הנסיבות. יסודותיה ועקרונותיה של המתודולוגיה ההלכתית שפיתחו בתי הדין השרעיים דומים בתוכם לדוקטרינת **פְּקָה אל-אֶקְלִיאת**, אף שהם אינם מצהירים שהם מיישמים אותה.

התנועה האסלאמית הדרומית אימצה למעשה את המתודולוגיה ההלכתית של **פְּקָה אל-אֶקְלִיאת** לצורך קביעת עמדה בסוגיית ההשתתפות בבחירות. היא קבעה תקדים שלפיו מותר ואף חובה להשתתף בבחירות מאותם נימוקים המצדיקים השתתפות בבחירות של מיעוטים מוסלמים החיים בארצות המערב. לעומת זאת, התנועה האסלאמית הצפונית נקטה שמרנות ופסקה על פי המורשת ההלכתית הקלאסית או בעקבות פסיקתם של איגודים לפסיקת הלכה בעולם. פוסקי הפלג הצפוני אינם מתייחסים ישירות לדוקטרינת

פְּקָה אל-אֶקְלִיאת, אולם פסקי ההלכה של המועצה האירופית לפסיקת הלכה ולמחקר הם אחד ממקורות ההשראה לפסיקתם בנושאים חדשים.

המסדר הצופי אל-קאסמי מקדיש מאמצים להוראה ולחינוך במסגרת המכללה האקדמית "אל-קאסמי" וכן להדרכת נאמני המסדר ותומכיו באמצעות פסקי הלכה לא כתובים, על בסיס מתודולוגיה הקרובה לזו של בתי הדין השרעיים. אין הם מכירים בדוקטרינת **פְּקָה אל-אֶקְלִיאת** כמקור מחייב בפסיקתם, אם כי למעשה המתודולוגיה שלהם קרובה מאוד לזו של הדוקטרינה.

בתי הדין השרעיים הם גורם דתי המקובל על כל זרמי החברה המוסלמית בישראל והם זוכים לתמיכה מכל גוני הקשת הדתית והאזרחית. לפיכך המתודולוגיה ההלכתית שלהם משפיעה על התפתחות ההלכה בקרב הציבור המוסלמי בישראל. ההלכה התפתחה באמצעות **אג'תהאד** המעתיק מההלכות של כל האסכולות (ולא רק מאלה של האסכולה החנפית) ומחכמי ההלכה הקדומים, באופן שאפשר לבתי הדין השרעיים לאמץ הלכות המספקות פתרונות לבעיות הנובעות מן המציאות הייחודית של המוסלמים בישראל ומתנאי חייהם, תוך הקלה על הציבור. הדבר בא לידי ביטוי בליברליזציה של זכויות נשים וילדים, שנתפסו כגורמים החלשים בציבור, בפרט בסביבה הישראלית שאינה מן המקלות בתחום זה.

בתי הדין הפגיו יצירתיות גם בהתמודדות עם המשפט הישראלי. הם ביססו מדיניות משפטית מתגוננת, שמחד גיסא מתעלמת מכל נורמה משפטית הסותרת את דת האסלאם, אך מאידך גיסא מקבלת כל נורמה משפטית שאינה כזו והקיימת במובנה ובמשמעותה בדת האסלאם. בתי הדין קיבלו נורמות אלה ומילאו אותן בתכנים אסלאמיים וכך קיימו את הוראות המשפט של המדינה בלא לחרוג מההלכה המוסלמית.

בעקבות עשייה משפטית והלכתית זו התפתחה בישראל פרקטיקה שיפוטית מקומית, הנגזרת מההלכה המוסלמית הכללית והמהווה המשך ישיר שלה, אך השונה בפרטיה מההלכה שנהגה לפני הרפורמה ומההלכה הנוהגת במדינות אסלאמיות, לרבות הקרובות ביותר. התפתחות זו של משפט מוסלמי לוקאלי איננה תופעה ייחודית למקרה הישראלי, והיא מקבילה למשפט המוסלמי שהתפתח במערב לאור דוקטרינת **פְּקָה אל-אֶקְלִיאת**, כל מקרה לפי תנאיו ונסיבותיו.

התפתחותו של משפט מוסלמי לוקאלי שנעשתה ביוזמת בתי הדין השרעיים לא נתקלה בהתנגדות מצד רוב הציבור, והוא קיבל את החידושים ואף תמך בהם. ציבור עורכי הדין והטוענים השרעיים ערכו השתלמויות רבות ללימוד חידושים אלה ולהטמעתם, ואף בחרו לפנות אל בתי הדין השרעיים בתיקי סכסוכים במשפחה, אף שתיקון מס' 5 לחוק בתי המשפט לענייני משפחה לשנת 2001 פתח בפניהם את הדרך לפנות לדין האזרחי בעניינים הנוגעים למעמד האישי שאינם נישואין וגירושין.

גם גורמים דתיים אחרים בישראל פעלו לקידום ההתפתחות ההלכתית. אנשי המסדר הצופי אל-קאסמי הקימו מכללה ללימודי שריעה ומרכז לפסיקת הלכה. ההלכה מטעמם מתחשבת בנסיבות הייחודיות של המיעוט המוסלמי ועולה בקנה אחד עם המתודולוגיה שביססו בתי הדין השרעיים. גם התנועה האסלאמית הדרומית קיבלה את התפיסה ההלכתית של בתי הדין השרעיים ואף אימצה את הלכות **פְּקָה אל-אֶקְלִיאת** לצורך הכשרת ההשתתפות בבחירות לכנסת.

גם מועצת פסיקת ההלכה של התנועה האסלאמית הצפונית הכירה במאפיינים הייחודיים של המוסלמים בישראל המחייבים להתחשב בהם בפסיקת הלכה. היא גם קיבלה במפורש את ההלכה של המועצה האירופית לפסיקת הלכה ולמחקר, הגורסת כי דוקטרינת **פְּקָה אל-אֶקְלִיאת** היא אחד המקורות שיש להסתמך עליהם בפסיקת הלכה חדשה. כמו כן הכפיפה המועצה את פסיקתה לפסקי הדין של בתי הדין השרעיים בקבעה כי אין להשתמש ב**תלפיק** כאשר ההלכה הנפסקת סותרת פסק דין של מערכת השיפוט השרעית.

בעיקרו של דבר, המתודולוגיה ההלכתית של התנועה האסלאמית הצפונית, כמו זו של התנועה האסלאמית הדרומית ושל המסדר הצופי אל-קאסמי, מתיישבת עם המתודולוגיה ההלכתית שהתוו בתי הדין השרעיים. הדבר מסביר את התמיכה הבלתי-מסויגת של

התנועות האסלאמיות בבתי הדין השרעיים ואת עמידתן האיתנה לצדם. למרות השוני בפרטים, כל הגורמים הנזכרים מחזקים – אם באופן מודע ואם באופן בלתי מודע – את הפיתוח של הלכה מוסלמית לוקאלית בישראל.

השוואה בין ההלכה במקרה הישראלי לבין פְּקַה אל-אֶקְלִיאַת

התנאים של כל אחת מקבוצות המיעוטים המוסלמים, הן במערב והן בישראל, שונים מבחינה היסטורית, גאו-פוליטית, כלכלית, חברתית ומשפטית. המשטר במדינות המערב הוא משטר דמוקרטי ליברלי והמדינה היא מדינת כל אזרחיה, הנוקטת יחס שוויוני כלפי האזרחים, ללא הבדל דת, גזע ומגדר. מדינות הלאום החילוניות הדמוקרטיות במערב אימצו את מושג האזרחות, המבוסס על ערכים של שוויון וסולידריות, כבסיס ליחס בין הפרט למדינה, ללא הבדל בלאום או בדת או בגזע או במגדר, וזאת מכיוון שהזכויות והחובות נגזרות מהשותפות בטריטוריה ולא עקב השותפות באמונה או בלאומיות.

מצב זה דרבן את הוגי **פְּקַה אל-אֶקְלִיאַת** לגלות פתיחות כלפי המרחב הציבורי במדינות אלה, לקבל את המשטר בהן, להשתלב במרחב הציבורי, להתקרב לציבור הרוב הלא-מוסלמי ולקבל את המשפט האזרחי למרות השוני ואף הסתירה בינו לבין הדין הדתי המוסלמי. הגישה אף דוגלת בהשתלבות אזרחית משמעותית של המיעוט המוסלמי בחברה האירופית ובקבלת הנורמות הכלליות הנהוגות בה תוך שמירה על הזהות הייחודית המוסלמית. גישה זו רואה במדינת המערב מדינה נאורה וצודקת, וגורסת כי החיים בה הם מצב נתון; אין צורך לשנותה מן היסוד או ליצור מערכת חברתית מקבילה, שהרי חופש הפולחן מספק כר פעולה נרחב לחיי דת פעילים, הן במישור הפרטי והן במישור הציבורי.

שיתוף פעולה נרחב בין המגזרים השונים באותן מדינות מערביות ואימוץ נורמות משפטיות משותפות לכלל האזרחים יצרו מצב חדש שהפיג את העוינות ששררה בין הקבוצות השונות. הוגי הדעות של גישה זו דוגלים במיגור מנהגים ומסורות אשר אינם חלק מדת האסלאם הפוגעים בקידום הקהילה המוסלמית ובהשתלבותה בחברה המערבית, ואף משפיעים על חיי היום-יום הרבה יותר משפיעים ציוויים דתיים. בנוסף הם דוגלים בגישור בין הדינים הדתיים לבין תנאי המיעוטים המוסלמים במערב כדי להפחית את המתח בין הדינים הדתיים לבין הנורמות המשפטיות, הציבוריות והחברתיות.

המצב בישראל שונה: אמנם המוסלמים במדינות המערב מופלים – למשל בקבלה למשרות ממשלתיות – למרות העמדה החוקתית הפורמלית האוסרת על הפליה, אולם במדינת ישראל המדינה מוגדרת "יהודית דמוקרטית" במישור החוקתי הפורמלי, ויש חוקים המפלים בין אזרחים ערבים לבין אזרחים יהודים, כגון חוק השבות וחוקי מקרקעין שונים. גם מדיניות הממשלה ומוסדותיה נוקטים הפליה לרעה של הערבים והמוסלמים, כגון בתקציבים. יחס זה עורר חשדנות בין המיעוט הערבי-מוסלמי ובין הממסד, וזאת נוסף על המתח בין המדינה וציבור הרוב היהודי לבין המיעוט הערבי-מוסלמי על רקע התמיכה במאבקם של הפלסטינים למדינה עצמאית.

השוואה של הסביבה המדינית בין המקרה הישראלי למקרה של המיעוטים במערב מעלה כי שני המיעוטים מתקיימים במדינה המגלמת הגשמה של זכות הלאומים להגדרה עצמית והשליטה במדינה נתונה בידי לאום הרוב. לעומת המיעוט המוסלמי בישראל, המיעוט המוסלמי במערב הוא ברובו מיעוט מהגר, אשר אינו טוען לזכויות היסטוריות או לאומיות על הארץ שבה הוא יושב או על כל חבל ממנה, גם אם מעטים כמו הסלפים הגיהאדים הטוענים כי כל העולם הוא **דאר אל-אסלאם**, וכל דרישותיו מתמצות בדרישה לזכויות אזרחיות ולהתחשבות במאפייניו הדתיים והתרבותיים. המיעוט המוסלמי בישראל אמנם דורש שוויון בזכויות האזרחיות, אך אין הוא מסתפק בזכויות הקולקטיביות הניתנות לקבוצות מיעוטים כדי להפריד בינם לבין קבוצת הרוב או כדי לשמור על הזהות הקולקטיבית של הרוב, בייחוד בתחומי השפה, התרבות, החינוך והדת; הוא דורש הכרה בזכויות קולקטיביות אחרות כגון שחרור כל נכסי הווקף הדתיים וניהולם לטובת בני המיעוטים ואוטונומיה תרבותית, חברתית ודתית. זאת בהיותו מיעוט יליד בן הארץ

הטוען לזכויות היסטוריות ולאומיות עליה. בד בבד הוא גם תומך בדרישות של הפלסטינים למדינה עצמאית בחלקים מהארץ שבגבולות 1967.

לקבוצות המיעוט המוסלמי בשני המקרים אין יכולת להנהיג את המדינה שבה הם תושבים ולהחיל בה את ההלכה השרעית. יתר על כן, המשטר הדמוקרטי במדינות האמורות מחויב לזכויות פוליטיות ואזרחיות שוות לכל אזרח, תוך העדפה של קבוצת הרוב. בישראל ניכרת העדפה מובנית כלפי הרוב היהודי, הן במרחב הציבורי והן בהקצאת משאביה של המדינה.

הזהות הדתית בקרב בני המיעוט המוסלמי בשני המקרים הולכת ומתחזקת, והתחזקות זהותם של המיעוטים המוסלמים במערב משתלבת עם ההשתייכות האזרחית למדינה ועם מחויבותו של המוסלמי למדינתו האזרחית. במקרה הישראלי משתלבת הזהות הדתית עם הזהות הלאומית הערבית שנשזרו זו בזו בתודעתם של המוסלמים, אך הזהות האזרחית התקבלה מתוקף הנסיבות והיא משנית.

גורם נוסף המשותף לשני המקרים הוא היעדר תודעה דתית מגובשת. התחזקות הזהות האסלאמית בקרב המוסלמים במערב נעשתה בשלבים, ובתקופה זו היא מתגבשת בזכות פעילותם של ארגונים אסלאמיים, לרבות הזרם הנסטי והמועצה האירופית לפסיקת הלכה ולמחקר. גם בקרב המיעוט המוסלמי בישראל מתחילה עתה להתגבש התפיסה הדתית בעקבות ההתעוררות הדתית והפעילות של התנועה האסלאמית והגופים המזוהים עמה, של המסדר הצופי אל-קאסמי וגם של בתי הדין השרעיים.

בחינת המתווה של דוקטרינת **פְּקַה אל-אֶקְלִיאת** בקרב המוסלמים במערב לעומת ההלכה הנוהגת בקרב המוסלמים בישראל מעלה, כי בשני המקרים היחס למשפט האזרחי המתערב תלוי בנסיבות. אם הדין שהמשפט האזרחי מבקש להחיל על המוסלמים מבוסס על עיקרון הקיים בהלכה המוסלמית וניתן לגשר בינו לבין הדין הדתי, שתי הדוקטרינות פועלות לגשר בין שני הדינים, תוך מילוי ההסדר האזרחי בתוכן דתי או באמצעות מציאת נקודות ההשקה והמכנה המשותף של שני ההסדרים. לעומת זאת, כאשר ההסדר של המשפט האזרחי סותר את עיקרי הדת ולא ניתן לגשר על הפער בין שתי מערכת הדינים, שתי הדוקטרינות בוחרות להתעלם מאותו הסדר וקוראות למוסלמים לא לקיים אותו באופן פסיבי, באמצעות הימנעות מפנייה למערכת האזרחית.

שתי המתודולוגיות מבקשות לאפשר למוסלמים להתמודד עם נסיבותיהם בדרך שתגשים את **המצלחה** שלהם. במקרה הישראלי ראינו כי ההלכה הנוהגת בעקבות הרפורמה בבתי הדין השרעיים מבוססת בעיקר על **אג'ת'האד אנתקאא'י** (בררני) ו**נקלי** (מעתיק), היינו, ההלכה ההולמת את נסיבותיו של המיעוט המוסלמי בישראל נבחרת מתוך האפשרויות הקיימות בספרות של האסכולות ושל חכמי ההלכה הקדומים ומועקת אל תוך הדינים השרעיים הנוהגים בישראל. על כן, הבסיסים והעקרונות של שתי המתודולוגיות ההלכתיות הם אחד: הגשמת **המצלחה** של המוסלמים באמצעות חריגה אפשרית ממעגל הדינים השרעיים הקיימים והמוכרים, תוך הקפדה על שמירת העקרונות הכלליים של ההלכה ועל עיקרי הדת, ותוך שימוש בכלים ובמנגנונים הלכתיים מוכרים.

בשני המקרים – **פְּקַה אל-אֶקְלִיאת** וההלכה הנוהגת במקרה הישראלי – ראינו כי הגורם האסלאמיסטי התומך בהשתתפות בבחירות מנמק את עמדתו ההלכתית באופן דומה: (1) החובה לצוות לטוב ולמנוע את הרע ככל האפשר; (2) **המצלחה** (האינטרסים) של המוסלמים המושגת בזכות ההשתתפות בבחירות. ההשתתפות בבחירות מקנה זכויות ומונעת פגיעה במוסלמים בהיותם חלק מהמסד הפוליטי במדינה. הנימוקים של האסלאמיסטים המתנגדים להשתתפות בבחירות מסתמכים על אותם טעמים – בהשתתפות בבחירות יש משום הכרה במסד הלא-מוסלמי ותמיכה בו וכן השתתפות אסורה במעשה החקיקה, שהוא זכות בלעדית לאלוהים.

ההשוואה בין שני המקרים מעלה כי החלה של אותם עקרונות בנסיבות השונות של שני מקרי המיעוטים המוסלמים, בישראל ובמערב, מתבססת על הגשמת **המצלחה** של המוסלמים. לאחר שקלול כל המאפיינים התוצאה בשני המקרים זהה: ההשתתפות בבחירות הותרה למרות השוני בנסיבות ועל אף אי-ההכרה במוסלמים בישראל כמיעוט.

מאפיין דומה נוסף בשני המקרים הוא חילוקי הדעות הפנימיים. העקרונות שהתווה עלואני מאפשרים ליישם את המתודולוגיה של **פְּקָה אל-אֶקְלִיאת** בכפוף לתנאים המיוחדים של כל מיעוט מוסלמי; לעומתו, העקרונות שהתוו קרצ'אוי ואנשי הזרם שלו מבקשים להחיל את **פְּקָה אל-אֶקְלִיאת** בטריטוריות מערביות בלבד ולתחום אותה מראש בגבולות גאוגרפיים ברורים. קרצ'אוי ותומכיו מבקשים לפסוק נקודתית בעבור המיעוטים המוסלמים במערב, מבלי להתוות הלכה עקרונית להחלה שאפשר להחילה גם מחוץ לאותם גבולות גאוגרפיים. שוני זה בתפיסה ההלכתית העקרונית בין ההוגים של **פְּקָה אל-אֶקְלִיאת** זהה לשוני בין התפיסה ההלכתית של שני הפלגים בתנועה האסלאמית בישראל, בין הזרם המבקש ליישם את העקרונות של **פְּקָה אל-אֶקְלִיאת** לבין הזרם שמבקש לעצור את יישום המתודולוגיה בעניינים ידועים מראש, בפרט אלה הקשורים בפולחן הדתי והפנים-מוסלמי ולא במישור היחסים עם הרוב. שוני זה בתפיסה ההלכתית קיים הן בקרב הוגי **פְּקָה אל-אֶקְלִיאת** והן בקרב התנועה האסלאמית בישראל.

המתווה של **פְּקָה אל-אֶקְלִיאת** גורס כי על המיעוט המוסלמי היליד לפעול להקמת בתי דין שרעיים שידונו בענייניו ולא ייכנעו למערכת משפט אזרחית בלבדית, כפי שקבע אל-עמראני. זאת בשונה מהמיעוט המוסלמי המהגר, אשר אין באפשרותו למנות קאדי מקרבו שידון בענייניהם על פי הדינים השרעיים. במקרה הישראלי קיימים בתי דין שרעיים הפוסקים על פי דיני השריעה, והמוסלמים יכולים לפנות אליהם בענייני המעמד האישי ובענייני הווקף. לעומת זאת, במדינות המערב אין בתי דין שרעיים המוסמכים בחוק לפסוק בסכסוכים בין מוסלמים, בפרט בענייני המעמד האישי. המקרה המתקדם במדינות המערב הוא בריטניה, שם הצליחו הגורמים האסלאמיים להקים מועצות שריעה וולונטריות המספקות פתרונות מוגבלים ומצומצמים ביחס לפתרונות שמספקים בתי הדין השרעיים בישראל. מועצות אלה דנות בעניינים שבתי המשפט האזרחיים אינם מתייחסים אליהם ואינם מכירים בהם, כגון גירושין של זוג מוסלמים שנישואיהם לא נרשמו על פי החוק האזרחי.